

Bartosz Kamil Truszkowski

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: b.truszkowski@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5568-5807

DOI: 10.15290/mhi.2020.19.01.03

Karcenie dzieci na ziemiach polskich. Regulacje prawne od XIX wieku do dziś

ABSTRAKT

Jeszcze do początków XIX w. dobór środków wychowawczych przez rodziców i opiekunów w stosunku do znajdujących się pod ich pieczę dzieci, w tym tych służących dyscyplinowaniu najmłodszych, nie był zazwyczaj prawnie ograniczany. Zmianę w tej kwestii można zaobserwować wraz z pojawianiem się w dużych europejskich kodyfikacjach prawa cywilnego regulacji z zakresu prawa rodzinnego. Każda z tych obowiązujących na znajdujących się pod zaborami XIX-wiecznych ziemiach polskich w wyraźny sposób odnosiła się do uprawnienia karcenia nieposłusznego dziecka. W każdej z nich dyscyplinowanie zostało dozwolone, jednocześnie w każdej temat ten został uregulowany odmiennie, zarówno w zakresie określenia jego podstaw, stosunków do władzy ojcowskiej/rodzicielskiej, jak i ustanowionych ograniczeń i środków ochrony dziecka. Po II wojnie światowej w polskim ustawodawstwie można zauważyć coraz większą ingerencję w autonomię rodziców i opiekunów, kiedy karcenie znikło z katalogu jawnie wymienionych uprawnień wychowawczych, aż po czasy najnowsze, kiedy w 2010 r. wprost zakazano cielesnego karania najmłodszych. W niniejszej pracy autor podejmuje próbę przeglądu i krótkiego podsumowania uregulowań w temacie dyscyplinowania dzieci w podstawowych aktach prawnych obowiązujących na ziemiach polskich od początku XIX w., przechodząc przez początek XX w. i okres międzywojenny, czasy okupacji i Polski Ludowej, aż po obecny stan prawny. Oprócz uprawnienia karcenia wynikającego z władzy rodzicielskiej zbadano także analogiczne przepisy dotyczące opiekuna.

ABSTRACT

Disciplining Children on Polish Territories. Legal Regulations from the 19th Century to the Present Day

Until the early 19th century, the selection of educational measures by parents and guardians in relation to the children under their care, including those serving to discipline the youngest, was not usually legally restricted. A change in this issue can be observed with the emergence of family law regulations in large European civil law codifications. Each of these regulations in force on the Polish territories of the 19th century, partitioned between three neighbouring powers, clearly referred to the power to discipline a disobedient child. Such disciplining was allowed in each of them, though it was regulated differently, both in terms of defining its grounds, relations to paternal/parental authority, as well as the established restrictions and measures to protect the child. After the Second World War, in Polish legislation we can observe an increasing interference in the autonomy of parents and guardians, when disciplining disappeared from the catalogue of explicitly mentioned educational measures, until the most recent times, when corporal punishment of the youngest was explicitly prohibited in 2010. In the following article, the author attempts to review and briefly summarize the regulations on disciplining children in the basic legal acts in force in Poland since the beginning of the 19th century, going through the early 20th century and the interwar period, the times of the occupation and People's Republic of Poland, until the current legal status. In addition to the parental powers, the author examines similar provisions regarding the legal guardian.

Słowa kluczowe: karcenie, prawa dziecka, prawo rodzinne, ziemie polskie, XIX wiek, Polska Ludowa, zakaz kar cielesnych

Key words: disciplining, children's rights, family law, Polish territories, 19th century, People's Republic of Poland, prohibition of corporal punishment

Wprowadzenie. Karcenie jako autonomiczne uprawnienie wychowawcze

Wybór sposobu wychowania dziecka oraz dobór metod mu służących należą do uprawnień rodziców zawierających się w prawie i obowiązku sprawowania pieczy nad osobą dziecka¹. Stanowią element władzy rodzicielskiej oraz, w ograniczonym stopniu, zastępczej w stosunku do niej prawnej instytucji opieki². Na

¹ M. Dyrdół, *Relacje rodzice – dziecko i ich prawne konteksty*, „Wychowanie w Rodzinie” 2014 (nr 2), t. X, s. 290-291.

² T. Sokołowski, *Charakter prawny władzy rodzicielskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1982, R. XLIV, z. 3, s. 131.

przestrzeni dziejów władza rodzicielska w wielu systemach prawnych była nieczym nieograniczona i miała charakter absolutny, co było charakterystyczne dla czasów starożytnych i patriarchalnej struktury rodziny³. Ojciec mógł nie tylko swobodnie określać i stosować wybrane metody wychowania swojego dziecka, a więc decydować również o jego karceniu i karaniu, ale nawet dysponować jego wolnością i życiem. Wraz z rozwojem prawa rodzinnego w korelacji z rozwojem praw człowieka i praw dziecka tego typu uprawnienia stopniowo zaczęły podlegać coraz większym ograniczeniom.

W obowiązujących na podzielonych między zaborców XIX-wiecznych ziemiach polskich kodeksach i innych ustawach, które regulowały stosunki rodzinne, nie ma już przepisów nadających uprawnieniom rodziców, przede wszystkim ojcu, charakteru władzy absolutnej nad dzieckiem. Zrezygnowano w nich z takich niehumanitarnych i archaicznych praw, jak możliwość sprzedaży swego małoletniego potomka czy swobodnego dysponowania jego prawem do życia. Pojawiły się w nich także obowiązki rodziców w stosunku do dziecka, jak powinność wychowania, wyżywienia czy odzienia. Nie zrezygnowano jednak z możliwości karcenia dziecka w celach wychowawczych, które sprowadzało się do fizycznego jego dyscyplinowania i było wprost dopuszczalne jako uprawnienie rodzica czy opiekuna.

W przedrozbiorowej Rzeczypospolitej tradycyjnym elementem wychowania była chłosta, niezależnie od stanu, wykształcenia czy statusu majątkowego⁴. Prawo stanowione nie tylko nie zakazywało fizycznego karcenia czy wręcz karania dzieci, ale nawet go nie ograniczało, co sprawiało, że ewentualne nadużywanie przemocy wobec dzieci było autonomiczną sprawą każdej rodziny. Rzeczpospolita szlachecka nie pozostawiła po sobie spisane prawa rodzinnego⁵, z kolei prawo zwyczajowe i wzorce szeroko propagowane przez ówczesnych moralistów, nauczycieli czy kler, wręcz zachęcały do twardego wychowania oparte go na cielesnym dyscyplinowaniu najmłodszych. Społeczne wzorce wychowania okazały się bardziej hermetyczne i mniej odporne na zmiany niż regulacje prawne, gdyż „twarda ojcovska ręka” powszechnie funkcjonowała na ziemiach polskich również przez większość XIX w.⁶ Wszelkie ingerencje w rodzicielskie uprawnienia uznawano wtedy za bardzo kontrowersyjne i niepopularne, dlatego każde kolejne obwarowania miały charakter innowacyjny i nowoczesny

³ J. Brągiel, *Historia zainteresowań przemocą wobec dzieci w odślonach*, „Chowanna” 2010, t. 1, s. 52.

⁴ A. Bołdyrew, *Kara i strach w wychowaniu dzieci w polskich rodzinach w XIX w.*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2009, nr 3 (28), s. 32.

⁵ P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa rodzinnego na ziemiach polskich*, [w:] *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, red. P. Guzowski, C. Kukło, Białystok 2019, s. 222.

⁶ A. Bołdyrew, op. cit., s. 32-33.

dla swych czasów⁷. Dopiero w latach 70. XIX w. rozpoczęto popularyzację modelu utrzymywania dziecka w karności bez używania agresji i przemocy⁸.

Dla dostatecznego nakreślenia uregulowań dotyczących karcenia niezbędne jest przedstawienie przepisów o władzy ojcowskiej/rodzicielskiej i o opiece, w których zawiera się prawo i obowiązek pieczy nad osobą dziecka i jego wychowania. Ograniczenie lub utratę takiej władzy lub opieki należy zaliczyć do podstawowych środków ochrony dziecka przed nadużywaniem uprawnień karcenia, stąd w niniejszym tekście szczególną uwagę poświęcono związanym z taką ewentualnością przepisom. Podstawą do dyscyplinowania najmłodszych były wymogi określonych postaw i czynności, dlatego nie ominięto także uregulowań ustanawiających obowiązki małoletnich w stosunku do swych rodziców i opiekunów.

Na potrzeby niniejszej pracy odróżniono pojęcia „karcenia” i „karania”. Mimo że w niektórych z opisywanych aktów prawnych powyższych określeń używano nieraz zamiennie, w artykule konsekwentnie zastosowano pierwszy z terminów, jako węższe znaczenie karności w rozumieniu dyscyplinowania wychowawczego w wykonaniu rodziców i opiekunów. Tym samym dla jasności wyłączono karanie w znaczeniu porządkowym, które w przypadku najmłodszych może odnosić się do działań podejmowanych w placówkach szkolnych, a także w rozumieniu prawa karnego. Kara stanowi w nich bowiem konsekwencję określonych czynów zabronionych, a karcenie nie jest jednostkowym aktem represyjnym wobec podjętego przez dziecka działania, a składającym się na dłuższy proces zespołem działań stanowiącym wychowawczą korektę podjętej przez nie postawy, eliminującym zachowania niepożądane i utrwalającym te oczekiwane.

Zabór pruski – rodzicielskie prawo użycia „wszelkich środków karności” w Landrechcie

Najstarszym obowiązującym na XIX-wiecznych ziemiach polskich aktem prawnym regulującym stosunki rodzinne był funkcjonujący na obszarach wcielonych do Królestwa Prus Landrecht pruski (*Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten*), który wszedł w życie 1 czerwca 1794 r. Początkowo dla byłych terenów Rzeczypospolitej miał on charakter prawa subsydiarnego, od 1797 r. był już na nich podstawowym źródłem prawa, co trwało aż do 1900 r.⁹

⁷ Z. Żółciński, *Zróżnicowane ramy prawne ojcowskiej władzy rodzicielskiej obowiązujące na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30, s. 48.

⁸ Ibidem, s. 35.

⁹ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2012, s. 23. J. Wąsicki, *Zabór pruski 1772–1806*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, t. 3, Warszawa 1981, s. 30-31. P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 223.

Przepisy o wzajemnych prawach i obowiązkach rodziców i dzieci znalazły się w *Części Drugiej* i w jej *Tytule Drugim*. Władza rodzicielska sprowadzała się tu do władzy ojcowskiej i nie była ściśle połączona z wiekiem dziecka i kwestią pieczy i wychowania, które zostały uregulowane niejako odrębnie. Władza ojcowska kończyła się m.in. wraz z założeniem własnego gospodarstwa przez syna i przez uwolnienie od niej przez ojca (§ 210, § 213), jednak ojciec nie mógł tego uczynić przed skończeniem przez potomka dwudziestu lat (§ 214)¹⁰. Nad córką z kolei kończyła się wraz z jej wyjściem za mąż (§ 228), jeśli jednak pozostawała nieletnia, ojciec utrzymywał prawa i obowiązki opiekuna nieletniej zamężnej (§ 229).

Zgodnie z §61 dzieci winne były obojgu rodzicom uszanowanie i posłuszeństwo, były także obowiązane wspierać rodziców w nieszczęściu i niedostatku na miarę swoich sił i majątku, a szczególnie w czasie ich choroby trudnić się dozorem i pielęgowaniem (§ 63)¹¹. Miały także pomagać w gospodarstwie i pracy zawodowej, stosownie do swych możliwości (§ 121). Oboje małżonkowie mieli wspólnie starać się o odpowiednie do ich stanu utrzymanie i wychowanie dzieci (§ 64). Pozostawały one jednak pod szczególną prawną władzą ojca (§ 62) i to głównie on miał pokrywać wydatki związane z ich utrzymaniem (§ 65). Przy matce pozostawał natomiast podstawowy dozór nad dziećmi i obowiązek ich pielęgowania (§ 66). Ojciec nie mógł odebrać matce takiego dozoru i pieczy przed ukończeniem przez dziecko czwartego roku życia (§ 70), chyba że matka nie była w stanie lub nie miała woli wypełniać tych powinności (§ 71). Rozstrzygać spory w tym aspekcie miał sąd opiekuńczy, bez dopuszczenia do formalnego procesu (§ 72). Ojcu przynależało szczególne prawo wyboru sposobu wychowania dziecka (§ 74) i miał dopilnować, aby odebrało stosowną do swego stanu i zdolności naukę w religii i zdolnościach pożytecznych (§ 75). Rodzice mieli także obowiązek przygotować swe dzieci na przyszłych zdatnych obywateli oraz kształcić je w pożytecznych umiejętnościach (§ 108)¹².

Wybór przeszłego sposobu życia dla syna zależał przede wszystkim od ojca (§ 109), powinien on jednak zwracać uwagę na jego cechy i skłonności (§ 110)¹³. Syn powinien podlegać takim postanowieniom ojca do ukończenia czternastego roku życia (§ 111), jednak w przypadku wyraźnego sprzeciwu syna sąd opiekuńczy mógł po przybraniu jego jednego lub dwóch najbliższych krewnych i nauczyciela zarządzić inne rozwiązania, stosowne do skłonności syna i majątku

¹⁰ *Landrecht: Dritter Band. Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten. Zweiter Theil, erster Band*, Berlin 1821, s. 168-169, 171. Polski tekst za: *Prawo krajowe: Tom trzeci. Powszechne Prawo Kraiowe dla Państw Pruskich: Część druga, tom pierwszy*, Poznań 1826, s. 172-173, 175.

¹¹ *Landrecht: Dritter Band...*, s. 149-151; *Prawo krajowe: Tom trzeci...*, s. 153-155, 160.

¹² *Ibidem*, s. 154; *ibidem*, s. 158.

¹³ *Ibidem*, s. 154-155; *ibidem*, s. 159-160.

ojca (§ 112, § 113). W przypadkach wątpliwych należało pozostać przy postanowieniach ojca (§ 114), chyba że miałyby one pociągnąć za sobą ważne i szkodliwe dla syna skutki.

Po rozwodzie dziecko miało pozostawać przy stronie niewinnej (§ 92), jednak gdy winnym został uznany ojciec, a powód rozwodu nie usprawiedliwiał obawy nieodpowiedniego wychowania, mógł żądać pozostawienia przy nim wychowania synów (§ 93)¹⁴. Dzieci obojga płci miały jednak pozostać przy matce do ukończenia czwartego roku życia, nawet jeśli została uznana winną rozpadu małżeństwa, o ile nie powstała słuszna obawa zaniedbania dzieci (§ 94). Jeśli żadne z małżonków nie zostało uznane winnym, dzieci miały pozostać przy matce do czwartego roku życia, a potem miały być przekazane na wychowanie ojcu (§ 95), przy czym wychowanie córek w ogólności mogło być powierzone matce (§ 96). Postanowienia co do dzieci w wyroku rozwodowym mogły być jednak zrewidowane w późniejszym czasie na wniosek jednego z rodziców na skutek powstałej obawy zaniedbania lub złego wychowania lub z urzędu wskutek późniejszej zmiany stosunków (§ 97, § 100). Jeśli taka obawa pojawiła się już przy rozwodzie w przypadku obojga małżonków, ustanowiony dla dzieci kurator powinien przedstawić odpowiednie wnioski co do ich wychowania (§ 98), a sąd na ich podstawie wydać potrzebne postanowienia (§ 99). Wyłączenie obojga rodziców od wychowania nie oznaczało zakazu ich kontaktu z dziećmi, odpowiednio zarządzenia w tej sprawie miał wydać sąd (§ 100, § 101).

Władza ojcowska przynależała ojcu również w stosunku do dzieci zrodzonych z małżeństwa morganatycznego, jednak nie dotyczyła ona spraw majątkowych (§ 561)¹⁵. Takim dzieciom również rodzice mieli obowiązek zapewnić utrzymanie i wychowanie (§ 562), a ich sposób miał być zależny od stanu społecznego matki (§ 563).

Dzieci spłodzone poza małżeństwem, jeśli nie zostały w żaden sposób uprawnione, od ojca mogły domagać się tylko wyżywienia i wychowania (§ 612)¹⁶. Sąd opiekuńczy przydzielał im opiekuna (§ 614), który ustalał z rodzicami odpowiednie postanowienia co do wychowania i utrzymania (§ 615). Nie pozostawały one pod władzą ojcowską, a tylko pod władzą opiekuna (§ 644), a przez to prawa osobiste rodziców dotyczyły tylko celów wychowania (§ 645). Kluczowe decyzje co do przyszłości dziecka również należały do opiekuna (§ 646). Do czwartego roku życia dziecko nieślubne miało pozostawać przy matce (§ 621), potem ojciec mógł zdecydować czy ma ono pozostać przy niej, czy też weźmie je do siebie (§ 622). Jednak gdy matka postanowiła pozostawić je przy sobie swoim nakładem, ojciec nie mógł się sprzeciwić (§ 623). Sąd mógł

¹⁴ Ibidem, s. 152-153; ibidem, s. 156-158.

¹⁵ Ibidem, s. 212-213; ibidem, s. 218.

¹⁶ Ibidem, s. 219-223; ibidem, s. 225-229.

również zarządzić pozostawienie je przy matce w razie stwierdzenia możliwego uszczerbku dla dziecka po przeniesieniu go do ojca (§ 624). Gdy ojciec nie był w stanie utrzymać i wychować dziecka nieślubnego, obowiązek ten przechodził kolejno na jego rodziców (§ 628), matkę i jej rodziców (§ 629) lub rząd, który miał dopilnować, aby umieszczono je w odpowiedniej placówce (§ 632).

W Landrechcie przewidziano również odrębne przepisy dla wychowawców, czyli dzieci opuszczonych przez rodziców i przyjętych pod pieczę innej osoby, która nabywała nad nimi w ten sposób prawa osobistych rodziców (§ 753)¹⁷. Miała je wychowywać jak własne dzieci, jeśli ich rodzice byli stanu równego lub wyższego od niej samej (§ 755), bądź zgodnie ze swoim uznaniem, jeśli rodzice byli stanu niższego lub niewiadomego (§ 756). Przysługiwało jej także prawo wyboru sposobu przyszłego życia wychowanka (§ 757). Jeśli przyjmujący nadużywał swych praw tak dalece, że życie, zdrowie, godność i wolność sumienia małoletniego zostały zagrożone, wtedy dziecko powinno zostać uwolnione od dalszej zależności od niego (§ 770).

O dyscyplinowaniu małoletnich prawil § 86, w którym postanowiono, że rodzicom w procesie ich kształcenia wolno użyć wszelkich środków karności nieszkodliwych dla ich zdrowia¹⁸. Przy braku skuteczności podjętych działań, pomocy na wniosek udzielać miał sąd opiekuńczy (§ 87), który miał zbadać postępowanie rodziców i dzieci bez dopuszczenia do procesu (§ 88), a następnie ustalić formę i sposób wykonywania środków poprawczych (§ 89). W przypadku przejawów okrucieństwa rodziców wobec dzieci, nakłaniania ich do złych uczynków bądź zaniedbania w ich utrzymywaniu, sąd miał z urzędu zapewnić dzieciom odpowiednią pieczę (§ 90), a w razie takiej potrzeby miały być im odebrane oraz powierzone na ich koszt opiece innych osób (§ 91).

Przepisy o opiece i kurateli znalazły się w *Części Drugiej i Tytule Osiemnastym* Landrechtu. Zgodnie z jego § 1 pod szczególnym dozorem i opieką rządu pozostawały osoby, które nie były w stanie zapewnić sobie utrzymania, a także nie znajdowały się pod nadzorem i władzą ojcowską i nie mogły domagać się od ojca żadnej stałej pomocy (§ 2)¹⁹. Pieczęą we wszystkich sprawach potrzebującego zajmował się opiekun (§ 3), a tylko dozorem osobistym lub wychowaniem, ewentualnie załatwianiem konkretnych spraw, zajmował się kurator (§ 4). Prawo do pieczy miały przede wszystkim dzieci i małoletni (§ 6), którzy musieli mieć ustanowionego opiekuna, gdy nie przechodzili pod władzę ojcowską lub władza ojcowska ustawała (§ 7, § 8).

¹⁷ Ibidem, s. 237-239; ibidem, s. 243-245.

¹⁸ Ibidem, s. 152, ibidem, s. 156.

¹⁹ *Landrecht: Vierter Band. Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten. Zweiter Theil, zweiter Band*, Berlin 1821, s. 338-339. Polski tekst za: *Prawo krajowe: Tom czwarty. Powszechnie Prawo Krajowe dla Państw Pruskich: Część druga, tom drugi*, Poznań 1826, s. 351-352.

Opiekun miał obowiązek pieczy nad osobą małoletniego, co rozciągało się zarówno na kwestie cielesne, jak i moralne, a szczególnie utrzymania i wychowania (§ 231, § 232, § 308)²⁰. Stosownie do swego stanu małoletni miał być wychowany na cnotliwego i zdatnego obywatela (§ 311). Jeśli rodzice zostawili w tym względzie jakieś rozrządzenia, opiekun miał obowiązek się do nich stosować (§ 312), chyba że w jego mniemaniu były one do spełnienia niemożliwe bądź niekorzystne dla małoletniego, o czym powinien powiadomić sąd (§ 313), który władny był określić postanowienia zmienić (§ 314). Po zejściu ojca wychowanie należało w pierwszej kolejności do matki (§ 315), potem do dziadka i babki oraz krewnych pobocznych (§ 318). Do sądu należał jednak wybór osoby opiekuna, mógł on również wybrać do tej roli osobę spoza rodziny (§ 320, § 321). W przypadku ważniejszych dla osoby małoletniego rozrządzeń opiekun winien zwracać się o pozwolenie i wskazówki do sądu (§ 238), szczególnie jeśli mogłyby z nich wynikać skutki dla niego niekorzystne lub niebezpieczne (§ 239). Powinien także składać doroczne sprawozdanie z wychowania sądowi opiekuńczemu (§ 327). Względem nieletnich opiekun zastępował rodziców (§ 240), tak więc nieletni winien mu był uszanowanie i posłuszeństwo (§ 241). Nieletni, a także każdy inny obywatel krajowy, miał prawo zgłosić do sądu nadużywanie władzy ze strony opiekuna (§ 243, § 929, § 930)²¹. W takiej sytuacji sąd miał zbadać sprawę (§ 931), po tym mógł podjąć środki zabezpieczające (§ 932), a gdy wymagała tego sytuacja odwołać opiekuna i powołać innego (§ 933). Opieka z powodu braku pełnoletniości ustawała wraz z ukończeniem przez podlegającego opiece dwudziestego czwartego roku życia (§ 695)²².

Na mocy Landrehtu uprawnienie karcenia przysługiwało więc obojgu rodzicom, choć władza rodzicielska należała wyłącznie do ojca, a matka mogła uzyskać większe prawa nad dzieckiem tylko na zasadzie opieki. Była ona jednak dopuszczona do codziennego wychowania dziecka na równi z ojcem, z tym, że to ojciec miał decydować o głównych kierunkach wychowania. Jedynym ograniczeniem w doborze środków dyscyplinujących był brak ich szkodliwości dla zdrowia dziecka, co należy uznać za określenie bardzo ogólne i niechroniące go przed przemocą niewpływającą na poważniejszy rozstrój funkcjonowania jego organizmu, nie wspominając o szkodach na jego psychice. Ważnym środkiem służącym ochronie dziecka była możliwość zapewnienia mu z urzędu odpowiedniej pieczy, a nawet oddania go na wychowanie innej osobie. Jako jeden z powodów takich drastycznych rozrządzeń wprost wymieniono stwierdzenie przejawów okrucieństwa rodziców w stosunku do dziecka. Nie przewidziano jednak w takiej sytuacji odebrania władzy ojcowskiej, tak więc miało to jedynie

²⁰ *Landrecht: Vierter Band...*, s. 370-371, 380-382. *Prawo krajowe: Tom czwarty...*, s. 382-385, 391-394.

²¹ *Ibidem*, s. 465; *ibidem*, s. 473-474.

²² *Ibidem*, s. 433; *ibidem*, s. 443.

charakter ograniczonego fizycznego odseparowania małoletniego, ale nie zakończenia nad nim władztwa prawnego.

Zabór austriacki – rodzicielskie karanie dzieci „w sposobie umiarkowanym” w ABGB

Ziemie polskie pod zaborem austriackim w XVIII wiek wkroczyły z wydanym specjalnie dla nich patentem cesarskim z 13 lutego 1797 r. Kodeksem Cywilnym Zachodniogalicyskim (*Westgalizisches Gesetzbuch* lub *Bürgerliches Gesetzbuch von Westgalizien*), który wszedł w życie 1 stycznia 1798 r.²³ Jego moc obowiązującą rozciągnięto później na Galicję Wschodnią, obejmowała więc cały obszar zaboru austriackiego. Kodeks był instrumentem likwidacji odrębności prawnej zagarniętych ziem polskich. W literaturze spotyka się także opinie, że miał również za zadanie przetestować rozwiązania projektowane w uchwalonym później ABGB, z którym był w interesujących nas zagadnieniach w dużej mierze tożsamy²⁴. Na potrzeby niniejszego artykułu warto więc jedynie wspomnieć, że stosunki między rodzicami a dziećmi zostały w tymże kodeksie uregulowane w Rozdziale IV, a za kluczowy należy uznać §115, który umożliwiał karcenie (karanie) nieposłusznych dzieci zakłócających domowy porządek i spokój, jednak tylko w „sposób niezbyteczny” i niezagrażający zdrowiu dziecka²⁵.

Wkrótce regionalne przepisy galicyjskie zostały zastąpione wspomnianym ogólnoaustriackim ABGB, czyli Powszechnym Kodeksem Obywatelskim (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) z 1811 r. Stosunki między rodzicami a dziećmi zostały w nim uregulowane w Części Pierwszej i jej Rozdziale Drugim. W § 139 stwierdzono, że rodzice mają obowiązek wychowywać swoje zrodzone w małżeństwie dzieci, dbać o ich życie, zdrowie i utrzymanie, rozwój fizyczny i umysłowy, a przez naukę religii oraz pożytecznych wiadomości złożyć podwalinę do ich przyszłego szczęścia²⁶. W § 141 doprecyzowano, że szczególną

²³ M. Makówka, *Pozycja prawna niepełnoletniego w Galicji w świetle Ustaw Cywilnych dla Galicji Zachodniej (Kodeksu cywilnego zachodniogalicyskiego)*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2017, t. XX, nr 35, s. 73.

²⁴ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 91-92. S. Grodziski, *Zabór austriacki 1772-1848*, [w:] *Historia państwa...*, s. 750; P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 225.

²⁵ 337. Patent vom 13ten Februar 1797, für West-Galizien, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. In den ersten vier Jahren Seiner Regierung*, Wiedeń 1817, s. 274. Polski tekst za: *Ustawy Cywilne Dla Galicji Zachodniej. Część Pierwsza*, Wiedeń 1797, s. 58-59.

²⁶ 946. Patent vom 1ten Junius 1811, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1804 bis 1811. Dritte Fortsetzung der Gesetze und Verfassungen im Justizfache unter seiner jetzt regierenden Majestät Kaiser Franz*, Wiedeń 1818, s. 295. Polski tekst za: M. Zatorski, F. Kasparek (oprac.),

domeną ojca było utrzymanie dziecka, a powinności matki miały koncentrować się na „staraniach względem ciała i zdrowia dzieci”²⁷.

W § 144 stwierdzono, że rodzice mają prawo w porozumieniu ze sobą kierować działaniami swych dzieci, a te były im winne uszanowanie i posłuszeństwo²⁸. Nie określono tu cenzusu wieku, po którym powyższe uprawnienie i obowiązek wygasły, jednak z dalszych przepisów można wywnioskować, że następowało to wraz z ustaniem władzy rodzicielskiej. Uprawnienia matki były tu jednak bardzo ograniczone i w zasadzie sprowadzały się do określenia ich zakresu przez ojca. Wybitnie paternalistyczne podejście dominowało tu nawet, gdy władzy ojcowskiej z jakiegoś powodu zabrakło, ponieważ o ile ojciec sam nie wybrał opiekuna lub wyznaczył do tego osobę niezdolną, o tyle opieka miała być przede wszystkim powierzona dziadowi ojczystemu, a dopiero w dalszej kolejności matce (§ 196, § 198)²⁹. Dodatkowo w takiej sytuacji przy matce miał być ustanowiony wspólnopiekun (§ 211), który, choć ustawa nie mówi o tym wprost, miał być w domyśle płci męskiej³⁰. Wyraźnie odgródzono tu jednak prawną władzę i opiekę od codziennej pieczy i wychowania, gdyż w przypadku sierot wychowanie miało być przekazane matce, nawet gdyby nie przyjęła opieki lub powtórnie wyszła za mąż, chyba że dobro dziecka wymagało innego rozporządzenia (§ 216)³¹.

Władza ojcovska ustawała wraz z nabyciem przez dziecko pełnoletniości, o ile nie została przedłużona (§ 172)³². Oprócz tego ojciec mógł za zezwoleniem sądu usamowolnić dziecko przed ukończeniem przez niego dwudziestego czwartego roku życia, co mogło nastąpić przez oświadczenie woli bądź przekazanie dziecku prowadzenia własnego gospodarstwa (§ 174). Władza ojcovska ustawała również okresowo w pewnych przypadkach zmieniających status ojca, jak utrata przez niego rozumu, uznanie go za marnotrawcę, skazanie na karę więzienia dłuższą niż rok, bądź gdy wyjechał z kraju lub nie dawał wieści o swoim pobycie dłużej niż rok; jednak po ustaniu tych okoliczności władza ojcovska podlegała przywróceniu (§ 176). Natomiast ojciec tracił władzę ojcovską na zawsze, jeśli zaniedbywał w zupełności obowiązek żywienia i wychowania dziecka (§ 177). Wychodząca za mąż małoletnia córka wchodziła z kolei co do swej osoby pod władzę męża (§ 175).

W § 145 umieszczono zapis umożliwiający rodzicom karcenie (karanie) dzieci, jeśli zachowywały się nieobyczajnie, były nieposłuszne bądź zakłócały

Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austriackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami, Cieszyn 1875, s. 128.

²⁷ 946. *Patent...*, s. 295; M. Zatorski, F. Kasperek (oprac.), op. cit, s. 131.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, s. 302-304; *ibidem*, s. 145-148.

³⁰ Wśród osób, którym nie powinno powierzać się opieki, § 192 wymienia m.in. niewiasty.

³¹ 946. *Patent...*, s. 305; M. Zatorski, F. Kasperek (oprac.), op. cit, s. 150.

³² *Ibidem*, s. 299-300; *ibidem*, s. 137-139.

spokój lub porządek domowy³³. Dyscyplinowanie miało jednak odbywać się w sposób umiarkowany i nieszkodliwy dla zdrowia. Nie przewidziano konkretnej instytucji na wypadek nadużywania uprawnień do dyscyplinowania najmłodszych. Jednak zgodnie z § 178 w przypadku szeroko określonego nadużycia władzy ojcowskiej, które wiązało się z ukrzywdzeniem dziecka w jego prawach, bądź zaniedbania obowiązków z tą władzą połączonych, do sądu o pomoc mogło zwrócić się samo dziecko, a także każdy posiadający w tej sprawie stosowne informacje, szczególnie najbliżsi krewni³⁴. W takiej sytuacji sąd miał obowiązek zbadać zażalenie i poczynić stosowne do okoliczności rozporządzenia.

Odrębne przepisy obowiązywały w stosunku do naturalnych dzieci pozamażeńskich. Miały one również prawo do domagania się od swych rodziców żywienia, zaopatrzenia i wychowania (§ 166)³⁵. Rodzice mieli jednak wobec nich tylko takie prawa, jakie wymagał cel wychowawczy. Dziecko naturalne nie znajdowało się pod władzą ojcowską swego rodzica, wymagało więc prawnego opiekuna. Podobnie jak w przypadku dzieci prawowitych obowiązek wyżywienia ciążył przede wszystkim na ojcu, a wychowania na matce (§ 167, § 168). Dopóki matka odpowiednio wychowywała swe naturalne dziecko i nadal chciała to czynić, ojciec nie miał prawa go jej odbierać. Miał jednak taki obowiązek, jeśli stosowane przez nią środki wychowawcze narażały dziecko na niebezpieczeństwo, a następnie miał przyjąć je do siebie lub zapewnić mu inną odpowiednią opiekę (§ 169).

W § 216 stwierdzono, że opiekun miał analogiczne do ojcowskich prawo i obowiązki do starania się o wychowanie małoletniego, jednak w ważnych sprawach i wątpliwych sytuacjach powinien zwracać się do sądu o zezwolenie na podjęcie pewnych działań³⁶. Również i małoletni winien był opiekunowi uszanowanie i posłuszeństwo analogiczne do ojcowskiego, jednocześnie przysługiwało mu jednak prawo do złożenia zażalenia na jego postępowanie, gdyby ten nadużył swej władzy bądź zaniedbywał swe obowiązki (§ 217). Doniesienie w tej sprawie do sądu mogło złożyć samo dziecko, a także każda inna osoba mająca o niej stosowne informacje, w szczególności najbliżsi krewni. Do sądu mógł również zwrócić się opiekun, jeśli uważał, że powierzona mu władza nie wystarcza do powstrzymania małoletniego od wykroczeń. Odwołanie opiekuna mogło nastąpić przez sąd z urzędu lub na żądanie (§ 253), a klasyfikował go do tego faktyczny brak sprawowania opieki, uznanie go za niezdadnego do jej sprawowania lub zajście przeszkód z powodu których opieka nie mogłaby mu zostać powierzona (§ 254)³⁷.

³³ Ibidem, s. 295; ibidem, s. 131.

³⁴ Ibidem, s. 300; ibidem, s. 139; S. Grodziski, op. cit., s. 756.

³⁵ Ibidem, s. 298-299; ibidem, s. 136-138.

³⁶ Ibidem, s. 305; ibidem, s. 148-149.

³⁷ Ibidem, s. 310; ibidem, s. 160-161.

Pod rządami ABGB karcenie było dopuszczalne dla obojga rodziców, nie wystarczyło tu jednak samo niezadowolenie z zachowania dziecka, wymieniono bowiem sytuacje, w których je dopuszczono. Choć miały bardzo ogólne i raczej przykładowe brzmienie, to należy je postrzegać jako ograniczenie w interpretacyjnej samowoli rodziców, gdyż teoretycznie musieli oni wykazać podstawę do zastosowania wybranego środka dyscyplinującego. Mało konkretnym środkiem ochrony dziecka była sądowa interwencja w przypadku nadużycia władzy ojcowskiej, gdyż ukrzywdzenie dziecka w jego prawach niekoniecznie można rozumieć jako krzywdę fizyczną. Mające być w takiej okoliczności wydane „stosowne do okoliczności rozporządzenia” stanowią na tyle ogólne stwierdzenie, że w żaden sposób nie musiały gwarantować poprawy sytuacji dziecka, gdyż wprowadzały niemal dowolność w doborze możliwych do zastosowania przez sędziego środków. Dodatkowo władza ojcowska z samej nazwy nie przysługiwała przecież matce, co w zasadzie wyłączało ją tu z odpowiedzialności za cięlesne nadużycia wobec potomka.

Księstwo Warszawskie – ojcowskie „przytrzymanie” dziecka w zamknięciu w Kodeksie Napoleona

Chronologicznie kolejnym aktem prawnym regulującym stosunki rodzinne na ziemiach polskich był obowiązujący od 1 maja 1808 r. na obszarze Księstwa Warszawskiego Kodeks Napoleona (*Code Napoléon*)³⁸. Przepisy z zakresu uprawnień i obowiązków wychowawczych znalazły się w nim w Księdze I i w jej Tytule IX. Zgodnie z art. 371 cześć i uszanowanie swemu ojcu i matce powinno być okazywać dziecię w każdym wieku³⁹. Pozostawało ono pod ich władzą aż do uzyskania pełnoletniości lub usamowlonienia (art. 372), jednak w czasie trwania małżeństwa sprawował ją wyłącznie ojciec (art. 373). Za małoletniego uważano osoby obojga płci przed skończeniem dwudziestego pierwszego roku życia (art. 388, 488)⁴⁰.

W przypadku ważnych powodów do nieukontentowania z postępów swego małoletniego potomka ojciec mógł skorzystać z opisanych w artykułach następnym środkom poprawczych (art. 375)⁴¹. Dziecko do rozpoczęcia szesnastego roku życia mogło zostać przytrzymane w zamknięciu nie dłużej niż miesiąc, na żądanie ojca nakaz przytrzymania wydawał prezydent trybunału cywilnego pierwszej instancji (franc. *président du tribunal d'arrondissement*,

³⁸ J. Czubaty, *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*, Warszawa 2011, s. 169–172; W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck, *Księstwo Warszawskie*, [w:] *Historia państwa...*, s. 133; P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 226.

³⁹ *Code civil des Français : édition originale et seule officielle*, Paryż 1804, s. 92. Polski tekst za: *Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy*, Warszawa 1810, wyd. w Drukarni XX. Piarów, s. 100.

⁴⁰ *Code civil...*, s. 96, 120; *Kodex Napoleona...*, s. 104, 131.

⁴¹ *Ibidem*, s. 93–94; *ibidem*, s. 100–101.

art. 376). Takie przytrzymanie (franc. *la détention*) sprowadzało się do okresowego pozbawienia wolności przez zamknięcie w miejscu odosobnienia i nie było tożsame z instytucjonalnym uwięzieniem w przystosowanym do tego areszcie czy zakładzie, które następowało po wyroku sądu. Instytucja ta miała swój rodowód w dawnym francuskim prawie zwyczajowym, które umożliwiała ojcu bez zgody sądu uwięzienie swego dziecka w każdym wieku (od 1673 r. tylko małoletniego)⁴². W Kodeksie również mogliśmy znaleźć rozgraniczenie wiekowe, gdyż potomek, który rozpoczął już swój szesnasty rok życia, również mógł być przytrzymany aż do uzyskania pełnoletniości lub usamowolnienia nie dłużej niż 6 miesięcy. W tym przypadku jednak nie mogło to stać się drogą wyłącznej decyzji ojca. Musiał on bowiem w tej sprawie zwrócić się do wspomnianego prezydenta trybunału, który po konsultacji z prokuratorem cesarskim (w tłumaczeniu polskiego wydania z 1810 r., w oryginale *le commissaire du Gouvernement*) mógł się przychylić do wniosku ojca (i jednocześnie skrócić żadaną karę) bądź go odrzucić (art. 377). Powyższa procedura nie wymagała żadnych formalności poza nakazem przytrzymania, w którym nie podawano jego powodów, a także pisemnym zobowiązaniem ojca do pokrycia wszystkich kosztów i utrzymania przytrzymanego (art. 378). W każdej chwili ojciec mógł skrócić czas zamknięcia, a w razie powtórnego występku ponownie skorzystać z tego typu kary (art. 379). W przypadku powtórnego ożenku był on z kolei zobligowany do zastosowania się do art. 377 w stosunku do swego dziecka z pierwszego małżeństwa, nawet jeśli miało poniżej szesnastu lat (art. 380).

Wdowa również mogła wnosić o przytrzymanie swego dziecka, ale tylko wspólnie z dwoma najbliższymi krewnymi męża (art. 381)⁴³. Jeśli dziecko posiadało osobisty majątek lub sprawowało urząd można było ograniczyć jego wolność tylko drogą wniosku z art. 377, nawet jeśli miało poniżej szesnastu lat (art. 382). Taki uwięziony małoletni mógł zwrócić się do prokuratora cesarskiego, który po zebraniu dowodów i rozpatrzeniu sprawy mógł zmienić nakaz wydany przez prezydenta trybunału pierwszej instancji. Możliwość zamknięcia rozszerzono także na prawnie uznane dzieci naturalne, podmiotem uprawnionym był tu zarówno ojciec, jak i matka (art. 383).

W czasie trwania związku małżeńskiego ojciec był rządcą dóbr osobistych swych małoletnich dzieci (art. 389)⁴⁴. Po śmierci naturalnej lub cywilnej jednego z małżonków piecza nad dzieckiem przypadała drugiemu z nich (art. 391), wcześniej ojciec mógł jednak aktem ostatniej woli lub oświadczeniem przed

42 K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 93. K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 205. W praktyce w Księstwie Warszawskim miały się jednak utrzymywać tradycyjne środki karcenia domowego. Zob. W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck, op. cit., s. 138.

43 *Code civil...*, s. 94-95; *Kodex Napoleona...*, s. 102.

44 *Ibidem*, s. 96-97; *ibidem*, s. 104-105.

sędzią lub notariuszem wyznaczyć pozostałej przy życiu matce lub opiekunce radę specjalną, wbrew której nie mogłaby ona wykonywać żadnych czynności związanej z opieką (art. 391-392).

Opiekun miał obowiązek opieki nad osobą małoletniego (art. 450)⁴⁵. W sytuacji, gdy miał wielkie powody do nieukontentowania z postępowania swego podopiecznego, mógł złożyć zażalenie do rady rodzinnej (art. 468)⁴⁶. Jeśli otrzymał od niej takie upoważnienie, mógł wymagać zamknięcia małoletniego na zasadach przytrzymania z przepisów o władzy ojcowskiej.

Powyższe przepisy trudno w zasadzie rozpatrywać w kategoriach karcenia, które z założenia sprowadza się do jednostkowych czynów dyscyplinujących, mających na celu odwiecenie dziecka od prezentowanego postępowania i doprowadzenie go na pożądaną postawę. Takie nieokreślone w sposobie, warunkach i miejscu wykonania pozbawienie czy chociaż ograniczenie wolności nie miało charakteru wychowawczego, a zbliżone było do kary penitencjarnej rodem z prawa karnego. Dodatkowo w przypadku młodszego dziecka ojciec nie był tu niczym ograniczony, gdyż do zastosowania przytrzymania wystarczyło niezadowolnienie ojca. Rola sędziego sprowadzała się do prawnego potwierdzenia ojcowskiego żądania zamknięcia potomka, dopiero w przypadku starszego małoletniego sąd uczestniczył w podejmowaniu decyzji. Matka została tu niemal wyłączona, gdyż mogła skorzystać z tego uprawnienia wyłącznie jako wdowa lub w stosunku do dziecka naturalnego. Kodeks Napoleona nie zawierał żadnych przepisów wprost odnoszących się do stosowania wobec dzieci kar cielesnych, co jednak ważniejsze, nie zawierał też żadnych środków ograniczających bądź mogących stanowić przed nimi ochronę.

Królestwo Polskie – karcenie przez „nieukontentowanych rodziców” w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego

W obowiązującym na terenie Królestwa Kongresowego Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego (KCKP) z 1825 r. przepisy wyznaczające ramy podstawowego wychowania rodzinnego znalazły się w Tytule IX. Art. 336 stwierdzał, że dziecko pozostawało pod władzą rodziców aż do osiągnięcia pełnoletniości lub usamowolnienia i powinno okazywać im cześć i uszanowanie w każdym wieku⁴⁷. Należy przy tym zaznaczyć, że za małoletniego uważano każdą osobę, która nie ukończyła dwudziestu jeden lat (art. 345)⁴⁸, a usamowolnienie małoletniego następowało z mocy prawa przez zawarcie przez niego małżeństwa

⁴⁵ Ibidem, s. 110; ibidem, s. 119.

⁴⁶ Ibidem, s. 115; ibidem, s. 125.

⁴⁷ Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (Dz.Pr.K.P., t.10, nr 41), s. 179; J. Walewski (oprac.), *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (Prawo z r. 1825). Objaśniony motywami do prawa i jurspreudencyą*, Warszawa 1872, s. 134.

⁴⁸ Dz.Pr.K.P., t. 10, nr 41, s. 185-186; J. Walewski, op. cit., s. 137.

(art. 467) lub przez oświadczenie ojca lub sprawującej samodzielnie władzę rodzicielską matki w stosunku do małoletniego, który ukończył lat piętnaście (art. 468)⁴⁹. Po prawnym uniezależnieniu się potomka od rodziców był to jedynie kierunek wychowawczy wskazany przez ustawodawcę, gdyż z racji niedojrzałości małoletnich oraz osobliwości i różnorodności stosunków na linii rodzice-dziecko nie podlegał prawnej weryfikacji i egzekucji. Jednak przed takowym uniezależnieniem się przepis ten mógł stanowić podstawę do wymagania przez rodzica pewnych postaw i zachowań, a w dalszej kolejności stanowić podstawę do ich korekty w odpowiednio dobrany i zgodny z prawem sposób. Art. 337 wprawdzie nadawał pełnię władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom pozostającym w pożyciu małżeńskim, jednak jednocześnie nadawał prym uprawnieniom ojca⁵⁰. Stwierdzał bowiem, że w razie różnicy zdań między rodzicami zdanie i wola ojca miały przeważać.

Kluczowy w temacie dyscyplinowania najmłodszych okazał się art. 339, który rodzicom „nieukontentowanym postępками swych dzieci” wprost umożliwiał karcenie⁵¹. Podjęte w tym celu działania miały być jednak niezagrażające zdrowiu dziecka i „postępowi w naukach nieszkodliwe”⁵². W przypadku nadużywania swej władzy w tym aspekcie w sposób szkodliwy dla zdrowia dziecka mieli zostać upomniani przez zamkniętych drzwiach przed sąd ziemski (trybunał cywilny) i naprowadzeni na łagodniejsze obchodzenie się ze swą pociechą. W przypadku ponownego przekroczenia uprawnień władza rodzicielska miała być sprawcy odebrana, co miało nastąpić także przy pierwszej takiej sytuacji w wypadku obciążających okoliczności i grożącego dziecku niebezpieczeństwa. Wtedy też opieka nad dzieckiem lub dziećmi miała być przekazana komu innemu na koszt wykraczającego ojca lub matki.

Do zgłoszenia prokuratorowi królewskiemu przy właściwym sądzie ziemskim o nadużyciach rodziców uprawniono bliższych krewnych (art. 340)⁵³. Nie określono tu dokładnego stopnia pokrewieństwa, kwestię tę pozostawiono więc do bieżącej interpretacji sądowej. Każde takie doniesienie miało zostać zbadane przez prokuratora, dowody przeanalizowane, a następnie sprawa miała być jak najszybciej przedstawiona sądowi celem wysłuchania tłumaczenia oskarżonego

49 Dz.Pr.K.P., t. 10, nr 41, s. 257; J. Walewski, op. cit., s. 195-196. W przypadku braku sprawujących władzę rodzicielską rodziców małoletni mógł być usamowolniony po skończeniu osiemnastu lat po uznaniu, jeśli właściwa rada familijna uzna taką okoliczność za uzasadnioną (art. 469). Rozwiązania analogiczne przyjęto również w stosunku do dzieci z nieprawego łoża (art. 483, art. 488).

50 Dz.Pr.K.P., t. 10, nr 41, s. 180; J. Walewski, op. cit., s. 134.

51 Ibidem; J. Walewski, op. cit., s. 135.

52 Twórcy KCKP mieli uznać „środki poprawy” z Kodeksu Napoleona (ojcowskie „przytrzymanie”) niedozwalające na karcenie dzieci za „zbyt liberalne, szkodliwe dla porządku ogólnego i autorytetu rodzicielskiego”. Zob. Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815–1863*, [w:] *Historia państwa...*, s. 506; P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 239.

53 Dz.Pr.K.P., t. 10, nr 41, s. 181-182; Ibidem.

ojca lub matki bądź odrzucenia doniesienia. Jeśli sąd uznał taką potrzebę miał wezwać oskarżonego do złożenia wyjaśnień i je wysłuchać, a następnie podjąć decyzję albo o odrzuceniu doniesienia, albo o napomnieniu danego rodzica, albo o przesłaniu akt prokuratorowi dla wezwania oskarżonego i ewentualnego przypozwania zgłaszającego krewnego i wprowadzeniu sprawy o pozbawienie władzy rodzicielskiej. Sąd miał wydać wyrok z prawem apelacji dla prokuratora i oskarżonego, a wykonania wyroku miał dopilnować prokurator. Cała powyższa procedura miała się odbywać za zamkniętymi drzwiami.

W art. 423 rozciągnięto prawo karności z art. 339 na sprawującego opiekę na dzieckiem opiekuna, z tym jednak ograniczeniem, że o ile opiekun nie był wstępnym, a chciał zastosować surowsze środki dyscyplinujące, miał wpieryw przedstawić sprawę radzie familijnej⁵⁴. Ta ostatnia władna była do ustalenia odpowiednich środków skarcenia niepokornego podopiecznego.

W KCKP do karcenia swych dzieci uprawniono oboje rodziców, do którego zastosowania wystarczyło niezadowolenie któregoś z nich, wprowadzono tu jednak także dwa ograniczenia w dobrze środków mu służących. Pierwsze obostrzenie miało na celu fizyczną ochronę dziecka i jego cielesności, drugie natomiast odwoływało się do zasad i wzorców pozakodeksowych, a związanych przede wszystkim z medycyną, psychologią i nauką o wychowaniu. Mogło przejawiać także troskę nie tylko o fizyczne zdrowie dziecka, ale również psychiczne. Ustawodawca dopuszczał tu zmiany w powszechnym odbiorze pewnych sposobów czy ostrości dyscyplinowania oraz zaleceń pedagogów bądź innych środowisk naukowych. Było to jednak tak niedookreślone stwierdzenie, że mogło podlegać szerokiej interpretacji w obie strony, tj. zarówno w kierunku postępowym postulującym ograniczenie pewnych karcących zachowań, jak i konserwatywnym, trwającym przy długowiecznych regułach „twardej ręki”. Na tym przepis się nie kończył, ustawodawca uznał za stosowne wprowadzenie zabezpieczenia przed nadużywaniem uprawnienia dyscyplinowania ze strony rodziców, które mogło skończyć się na upomnieniu i moralizującym wykładzie, ale w poważniejszych przypadkach mogło zakończyć się utratą władzy rodzicielskiej.

Zabór rosyjski – domowe środki karcenia dla „krnąbrnych i nieposłusznych dzieci” w Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego

Na terenach wcielonych do Cesarstwa Rosyjskiego stosunki rodzinne regulował tom X Zводу Praw Imperium Rosyjskiego (*Свод законов Российской империи*), który wszedł w życie 1 stycznia 1835 r. Na terenach byłej Rzeczypo-

54 Dz.Pr.K.P., t. 10, nr 41, s. 229; J. Walewski, op. cit., s. 169.

spolitej obowiązywał od września 1840 r⁵⁵. O sprawach rodzinnych traktowała jego Księga Pierwsza, a o władzy rodzicielskiej jej Rozdział II.

W art. 164 przyznawano obojgu rodzicom władzę rodzicielską nad dziećmi obojga płci i „wszelkiego wieku”⁵⁶. Nie dość, że nie określono tu granicy wieku potomka, do którego władza taka miałaby się utrzymywać, to wprost stwierdzono, że się jej nie wyznacza⁵⁷. Takie rozwiązanie było podyktowane rosyjską tradycją prawną, która przekazywała ojcu nieograniczoną władzę nad potomstwem⁵⁸. Nie dokonano rozdziału między władzą rodzicielską matki i ojca, co należy uznać za duży krok ku rodzicielskiemu uprawnieniu. Jednak w przypadku braku wspólnego zamieszkania rodziców przepis ten interpretowano w orzecznictwie na korzyść ojca⁵⁹. Władza osobista rodziców ustawała wraz ze śmiercią każdego z nich bądź wraz z pozbawieniem ich praw stanu, o ile dzieci nie udawały się z rodzicami na miejsce zesłania (art. 178)⁶⁰. Ulegała natomiast ograniczeniu przy oddawaniu dzieci do szkół publicznych (gdzie przełożeni wykonywali prawa rodziców), przy ich oddawaniu do służby (gdym wraz z nowymi obowiązkami ich zależność od rodziców nie mogła pozostać na dotychczasowym poziomie), a także przy wydawaniu córek za mąż (art. 179).

Rodzice mieli obowiązek zapewnić swym niepełnoletnim dzieciom utrzymanie, odzienie oraz odpowiednie do ich stanu, dobre i uczciwe wychowanie (art. 172)⁶¹. Powinni także wielką uwagę zwracać na ich wykształcenie moralne

55 Na terenach guberni kijowskiej, podolskiej, wołyńskiej, mińskiej i wileńskiej oraz w obwodzie białostockim ukazem z 25 czerwca 1840 r. zniesiono statut litewski oraz dopełniające go konstytucje sejmowe i wprowadzono na nich ustawodawstwo rosyjskie. S. Godek, *Polityka czy prawo, czyli o okolicznościach zniesienia III Statutu litewskiego w Cesarstwie Rosyjskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, t. 16, s. 222; Z. Stankiewicz, *Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772–1863*, [w:] *Historia państwa...*, s. 838; P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 228.

56 *Свод законов Российской империи. Том десятый. Часть I. Законы гражданские*, Санкт-Петербург 1857, s. 33. Polski tekst za: Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), *Prawo cywilne Ziemi Wschodnich*, t X, cz. I: *Zwodu Praw Rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego. Tom Pierwszy*, Warszawa 1932, s. 58.

57 Znalazła się ona w polskim projekcie nowelizacji rosyjskiego ustawodawstwa rosyjskiego z 1928 r. opracowanym przez powołaną przez ministra sprawiedliwości Komisję Specjalną przy Radzie Prawniczej. Zakładał on bowiem, że dzieci miałyby pozostawać pod władzą swych rodziców do czasu uzyskania pełnoletniości. Projekt nigdy nie wszedł jednak w życie, a dalsze prace koncentrowały się na ujednoczeniu prawa cywilnego na terenie całego kraju. Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. VII–VIII, 59.

58 P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – Idee – Prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 516.

59 Z racji, że ojciec był głową rodziny, do której należała również matka, w przypadku ich rozdzielonego życia przewaga co do prawa do wychowania dziecka powinna była zostać przyznana ojcu. Sąd mógł jednak uznać specjalne okoliczności przemawiające za przyznaniem tych praw matce (Wyrok Cywilnego Kasacyjnego Departamentu Senatu Rządzącego 18/90). Ibidem.

60 *Свод законов...*, s. 36; Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 62.

61 Ibidem, s. 35–36; ibidem, s. 61–62.

oraz wyrobienie ich charakterów (art. 173). Do wyboru rodziców pozostawiono czy miało się to odbywać w warunkach domowych czy w placówkach oświatowych rządowych bądź prywatnych. Z kolei do powinności dzieci należało okazywanie rodzicom szczerego i serdecznego poważania, posłuszeństwa, uległości, a nawet miłości (art. 177). Miały także oddawać im rzeczywiste posługi, mówić o nich z uszanowaniem, natomiast napominania i karcenia znosić cierpliwie, „bez szemrania”.

O możliwości dyscyplinowania potomków stanowił art. 165, który stwierdzał, że rodzice mieli prawo w stosunku do swych krnąbrnych i nieposłusznych dzieci stosować służące poprawie ich zachowania domowe środki karcenia⁶². W przypadku ich niepowodzenia mogli przeciwko niepokornym dzieciom wnosić skargi do sądu, a te w wieku od dziesięciu do siedemnastu lat oddawać nawet do zakładu wychowawczo-poprawczego w porozumieniu z przełożonym tej placówki.

Prawdziwie drakońskie w stosunkach rodzinnych rozwiązanie przewidziano dla osób uporczywie nieszanujących władzy rodzicielskiej, prowadzących rozwiązłe życie i dopuszczających się innych jawnych występków, a niepiastujących urzędów państwowych (z założenia obejmowało to więc raczej pełnoletnich). Rodzice mogli bowiem takiego niepokornego potomka „oddać do więzienia”. Przepis ten precyzował art. 1592 Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1845 r. Za uparte nieposłuszeństwo wbrew władzy rodzicielskiej niepokorny potomek mógł zostać umieszczony, bez specjalnego zbadania sprawy przez sąd, w *smiritielnym domie* (смирительный дом) na okres od dwóch do czterech miesięcy⁶³. Była to ustanowiona w 1721 r. przez Piotra Wielkiego (choć szerzej tego typu instytucje zaczęły pojawiać się dopiero w 1845 r.) charakterystyczna forma korekcyjnego zakładu karnego⁶⁴. W istocie był on obozem pracy, w którym internowano osoby przejawiające różnego typu zachowania aspołeczne. Z czasem coraz bardziej traciły swój resocjalizacyjny charakter i stały się koloniami pracy przymusowej. W 1884 r. zostały zlikwidowane i przekształcone w więzienia. Od tego czasu taka forma dyscyplinowania niepokornych potomków pozostawała martwym przepisem, formalnie została zlikwidowana wraz z wejściem w życie Kodeksu Karnego z 1903 r.⁶⁵

⁶² Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 60.

⁶³ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, с приведением статей других томов Свода законов, на которые сделаны ссылки и указания в этом уложении (изд. 1866 г.), Москва 1867, s. 523.

⁶⁴ А. Н. Горявин, Т. В. Емельянова, В. В. Морозан, А. С. Солоусов, *История государственного управления*, Москва 2018, s. 493.

⁶⁵ Tam z kolei zgodnie z art. 419 winny uporczywego nieposłuszeństwa wobec sprawującego władzę rodzicielską albo grubiańskiego obchodzenia się z matką lub ojcem prawnym zagrożony był karą aresztu. Zob. *Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г.*, Санкт-Петербург 1903, s. 136. Polski tekst za: *Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa 1922, s. 139-140.

Nowela z 3 czerwca 1902 r. wprowadziła obowiązki i uprawnienia w stosunku do dzieci z małżeństw nieważnych i dzieci nieślubnych. Władza rodzicielska w przypadku dziecka z małżeństwa nieważnego należała do tego z rodziców, przy którym pozostawało dziecko (art. 131³)⁶⁶. Drugi z rodziców miał prawo dziecko widywać, a w braku porozumienia rodziców zasady takich spotkań miał określać miejscowy sąd pokoju, sędzia miejski lub naczelnik miejski (art. 131⁴). Po śmierci rodzica sprawującego władzę rodzicielską, utracie przez niego tej władzy bądź wystąpieniu okoliczności uniemożliwiających jej sprawowanie, władza ta przechodzić miała na drugiego z rodziców, o ile sąd nie uznał za niezbędne dla dobra dziecka wyznaczenie mu opiekuna (art. 131⁶). Ustawą z 12 marca 1912 r. powyższe przepisy rozszerzono również na dzieci ślubne, których rodzice żyli rozdzielnie (art. 164¹)⁶⁷. Jeśli jednak oddzielne pożycie wynikło z winy jednego z małżonków, małżonek bez winy miał prawo domagać się pozostania przy nim wszystkich dzieci. Przy braku porozumienia sprawę miał rozstrzygać sąd, który dla dobra dzieci mógł zabronić małżonkowi widywania dzieci pozostających u drugiego małżonka.

W przypadku dziecka nieślubnego matka ponosiła wobec niego obowiązki oraz miała wobec niego uprawnienia wynikające z władzy rodzicielskiej (art. 132¹)⁶⁸. Obowiązki i uprawnienia ojca koncentrowały się na sprawach utrzymania dziecka, miał on jednak prawo nadzoru nad utrzymaniem i wychowaniem dziecka (art. 132¹⁰), a także pierwszeństwo sprawowania nad nim opieki w przypadku potrzeby wyznaczenia opiekuna (art. 132¹¹).

W art. 212 przewidziano instytucję opieki nad niepełnoletnimi⁶⁹. Niepełnoletniość podzielono na trzy okresy: od urodzenia do lat czternastu, od lat czternastu do lat siedemnastu oraz od lat siedemnastu do lat dwudziestu jeden (art. 213)⁷⁰. Pieczę nad osobą i majątkiem małoletniego sprawował opiekun (art. 225)⁷¹. Rodzice mieli prawo wyznaczyć opiekunów w testamencie (art. 227), a jeżeli nie wyłoniono w nim innych osób, to opieka przechodziła na pozostałego przy życiu ojca lub matkę, o ile nie zachodziły przeszkody do jej objęcia (art. 229). W innych przypadkach mianowanie opiekuna należało do władzy rządowej (art. 231). Nadzór nad sprawami sierot sprawowały opieka szlachecka i sąd sieroczy⁷²,

⁶⁶ Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 43.

⁶⁷ Ibidem, s. 59-60.

⁶⁸ Ibidem, s. 45-47.

⁶⁹ *Свод законов...*, s. 40-42; Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 68.

⁷⁰ Osoby z dwóch pierwszych przedziałów ustawy nazywały najczęściej małoletnimi, natomiast te z przedziału trzeciego niepełnoletnimi, jednak zastrzeżono, że takie rozróżnianie nie zawsze było przestrzegane.

⁷¹ *Свод законов...*, s. 42-43; Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 74-75.

⁷² W II Rzeczypospolitej na terenach ziem wschodnich sprawy dotyczące opieki należące na mocy prawa rosyjskiego do kompetencji opieki szlacheckiej i sądu sierocego przekazano do właściwości sędziów pokoju, a należące do kompetencji Senatu Rządzącego do właściwego sądu okręgowego. Zob. Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 75-77.

w konkretnych przypadkach przystępowały one do działań wskutek zawiadomienia o takiej konieczności władzy miejscowej, urzędów, bliskich krewnych lub powinowatych bądź zaświadczenia dwóch obcych osób i księdza parafialnego (art. 250)⁷³. Na skutek tych zawiadomień miały obowiązek mianowania opiekuna nad osobą małoletniego (art. 251). Na mocy ustawy z 1902 r. oddzielnie potraktowano małoletnich włościan, nad którymi pieczę sprawować miały gromady wiejskie, a w niektórych przypadkach zgromadzenia gminne lub sądy sieroce⁷⁴. Organy te miały mianować opiekunów i kontrolować ich działalność.

Do obowiązków opiekuna należała piecza na osobą małoletniego i zarząd nad jego majątkiem (art. 262)⁷⁵. W tej pierwszej kwestii miał on troszczyć się o osobę i zdrowie małoletniego, dbać o jego wychowanie w „bojaźni Bożej” i wierze, w której się urodził oraz utrzymywać go w moralności i z dala od złych przykładów (art. 263). W tym celu opiekun miał go „umieścić u osób cnotliwych” albo wyszukać mu kwalifikowanych nauczycieli, o ile nie oddano go do szkoły publicznej. Miał go przygotować do życia odpowiedniego dla jego stanu, w każdym razie pracowitego, umiarkowanego i spokojnego. Art. 286 przewidywał możliwość zwracania się opiekuna w sprawach ważnych lub wątpliwych po wskazówce do opieki szlacheckiej lub sądu sierocego, któremu podlegał, a także obowiązek składania w styczniu każdego roku sprawozdania ze sprawowania opieki (a po jej zakończeniu sprawozdania ogólnego)⁷⁶. Choć odnosiło się to przede wszystkim do spraw majątkowych, to wśród referowanych kwestii wprost wymieniono informacje o utrzymaniu i wychowaniu małoletniego, tak więc zapewne i wspomniane wskazówki mogły ich dotyczyć. Przy rozpatrywaniu takich sprawozdań opieki szlacheckie i sądy sieroce miały zwracać uwagę, aby małoletni otrzymywał przyzwoite utrzymanie i wychowanie oraz aby z opieki płynęła dla jego osoby „istotna korzyść” (art. 287).

W przepisach o opiece nie zawarto żadnych uprawnień opiekuna co do karcenia jego podopiecznego ani obowiązków podopiecznego co do posłuszeństwa wobec jego opiekuna. Nie odesłano również do analogicznych uregulowań dotyczących władzy rodzicielskiej⁷⁷. W tymże aspekcie pozycja opiekuna wobec podopiecznego była więc słabsza niż władza rodzicielska ojca lub matki w stosunku do swego dziecka.

⁷³ *Свод законов...*, s. 46; Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 100.

⁷⁴ W II Rzeczypospolitej przepisy te uchylono w 1927 r. Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 98.

⁷⁵ *Свод законов...*, s. 48-49. Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 104.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 53-54; *ibidem*, s. 112-113.

⁷⁷ Jednak w II Rzeczypospolitej na obszarze ziem wschodnich rozciągnięto moc obowiązującą Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z zakresu przepisów o radach familijnych. Wśród nich znalazł się art. 423, który przyznawał opiekunom możliwość karcenia podopiecznych analogiczną do uprawnień rodzicielskiego z art. 339 (z zastrzeżeniem konsultacji z radą familijną). Zob. Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 75-77.

W art. 165 w żaden sposób nie określono doboru środków karcenia ani nie wyznaczono ich granic⁷⁸. Dodatkowo w artykule następnym odebrano dzieciom możliwość składania skarg o zniewagi i obrazy osobiste przeciwko rodzicom, zarówno w trybie cywilnym, jak i karnym. Nie dotyczyło to jednak sytuacji związanych z popełnieniem przez rodziców czynów zabronionych przewidzianych w ustawach karnych, wówczas władze miejscowe miały obowiązek zapewnić uciśnionym odpowiednią opiekę, a sąd zbadać sprawę zgodnie z przepisami karnymi⁷⁹. Pewnym zabezpieczeniem przed wymuszaniem niewolniczego posłuszeństwa dziecka był art. 169, który stanowił, że rodzice nie mogli przymuszać dzieci do popełniania lub uczestnictwa w czynach sprzecznych z prawem⁸⁰. W większej mierze miał on jednak charakter porządkowy niż wzmacniający ochronę dziecka. Z kolei w art. 170 podkreślono, że rodzice nie mieli prawa do rozporządzania życiem swych dzieci i za ich zabójstwo podlegali sądowi karnemu. W kontraście z innymi przepisami Zводу Praw i reszty ustawodawstwa rosyjskiego, które, jak się wydaje, wystarczająco chroniły już życie ludzkie, stanowił on swego rodzaju groteskę. Z drugiej strony, w połączeniu z brakiem innych ograniczeń chroniących dzieci przed nadużyciami rodziców, budzić on może szeroki niepokój, że ustawodawca jednak zdecydował się na zamieszczenie takiego niby oczywistego zakazu, co może świadczyć o powszechnych zagrożeniach płynących z ówczesnych relacji rodzic–dziecko.

Zabór pruski – ojcowskie prawo karcenia dziecka „w sposób odpowiedni” w BGB

Od 1 stycznia 1900 r. na terenie zaboru pruskiego obowiązywał ogólnoniemiecki Kodeks Cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch*), który zastąpił przepisy Landrechtu pruskiego. Podstawowy obowiązek rodzicielski regulował jego § 1601, w którym ustanowiono, że krewni w linii prostej co do zasady obowiązani byli dostarczać sobie utrzymanie, w szczególności do żądania utrzymania uprawnione było małoletnie dziecko, chociażby miało własny majątek (§ 1602)⁸¹. Jeśli rodzice nie byli w stanie zaspokajać podstawowych potrzeb dziecka bez uszczerbku dla swojego dobrostanu, zobowiązani byli do równomiernego wykorzystywania wszystkich rozporządzalnych środków na utrzymanie swoje i swoich dzieci (§ 1603).

⁷⁸ Czynił to dopiero projekt polskiej komisji powołanej do rewizji tomu X części I Zводу Praw z 1928 r., który miał ustanawiać, że rodzice mieliby mieć prawo swe nieposłuszne i krnąbrne dzieci karcić, ale tylko te małoletnie i tylko w sposób dla ich zdrowia nieszkodliwy. Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 60.

⁷⁹ *Свод законов...*, s. 33; Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), op. cit., s. 60.

⁸⁰ Ibidem, s. 35; ibidem, s. 61.

⁸¹ (Nr. 2321.) *Bürgerliches Gesetzbuch. Vom 18. August 1896.*, „Reichsgesetzblatt” 1896, Nr. 21, s. 469–470. Polski tekst za: Z. Lisowski (oprac.), *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1933, s. 720–721.

Podstawę do oczekiwania od dziecka określonej postawy wyznaczał § 1617⁸². Dopóki należało ono do ogniska domowego i było wychowywane bądź utrzymywane przez rodziców, dopóty było ono zobowiązane aktywnie uczestniczyć w prowadzeniu gospodarstwa domowego i rodzinnego przedsiębiorstwa, stosownie do jego sił i stanowiska społecznego. Co ważne, o okoliczności przynależenia do wspomnianego ogniska nie decydowało bezwzględnie wspólne zamieszkanie, ani nawet czy dziecko było małoletnie czy pełnoletnie. Dziecko pozostawało jednak pod władzą rodzicielską tylko do czasu uzyskania pełnoletniości (§ 1626)⁸³. Na jej mocy ojciec uzyskiwał prawo i obowiązek pieczy nad osobą i majątkiem dziecka (§ 1627), w jej ramach mieściło się prawo i obowiązek wychowywania dziecka, dozorowania go i oznaczania miejsca jego pobytu (§ 1631). Władza rodzicielska matki była wyłącznie zastępcza, przysługiwała jej w przypadku śmierci ojca lub uznania go za zmarłego bądź jeżeli ojciec utracił władzę rodzicielską, a małżeństwo zostało rozwiązane (jeśli nie było rozwiązane dla dziecka ustanawiany był opiekun, którym jednak mogła być także matka, § 1684)⁸⁴.

Do środków wychowawczych zaliczono prawo ojca do karcenia dziecka „w sposób odpowiedni”. Na wniosek ojca z pomocą w tej sprawie miał mu przyjść sąd opiekuńczy. Na mocy § 1634 prawo i obowiązek pieczy nad osobą dziecka miała obok ojca także matka, jednak w razie różnicy zdań przeważać miało zdanie ojca⁸⁵. Po rozwodzie pieczę na dzieckiem sprawował małżonek, który nie został uznany wyłącznie winnym rozpadu małżeństwa, a jeżeli oboje uznano winnymi, piecza nad synem poniżej sześciu lat lub córką przysługiwała matce, a nad starszym synem ojcu (§ 1635). Sąd opiekuńczy dla dobra dziecka mógł jednak rozrzucić inaczej.

W przypadku przeszkód w wykonywaniu władzy rodzicielskiej przez ojca sąd opiekuńczy winien był, o ile władzy rodzicielskiej nie wykonywała matka, zarządzić środki ku ochronie dziecka, np. ustanowić kuratora i oddać je pod odpowiednią opiekę (§ 1665)⁸⁶. Kluczowy dla ochrony dziecka okazał się § 1666. W przypadku nadużycia pieczy przez ojca, zaniedbywania dziecka lub jego „niecnego lub niemoralnego” prowadzenia się, które narażało duchowe lub cielesne dobro dziecka na niebezpieczeństwo, sąd opiekuńczy miał zarządzić środki dla odwrócenia takiego stanu. Nie było wymagane, aby dziecko już poniosło szkodę na gruncie moralnym lub fizycznym na skutek zachowania ojca, ale musiało istnieć realne ku temu niebezpieczeństwo. W takiej sytuacji sąd mógł w ostateczności zarządzić oddanie dziecka odpowiedniej rodzinie celem

⁸² (Nr. 2321.) *Bürgerliches...*, s. 472; Z. Lisowski (oprac.), op. cit., s. 727-728.

⁸³ *Ibidem*, s. 474; *ibidem*, s. 731-733.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 483; *ibidem*, s. 752.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 475; *ibidem*, s. 734.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 480; *ibidem*, s. 744-745.

wychowania bądź umieszczenia go w zakładzie wychowawczym lub poprawczym. Jednak przed rozstrzygnięciami tego typu sąd powinien wpierv wysłuchać ojca, a także krewnych, w szczególności matkę albo powinowatych dziecka (§ 1673)⁸⁷. Obowiązek zawiadomienia o przekroczeniu ojcowskich uprawnień miała gminna rada sieroca (§ 1675). Tego typu wydatne zwiększenie kontroli publicznej nad wykonywaniem uprawnień rodzicielskich należy uznać za istotne novum w stosunku do przepisów uprzednich⁸⁸.

Władza ojcowska ulegała zawieszeniu w przypadku utraty lub pewnego ograniczenia jego zdolności do czynności prawnych, a także po stwierdzeniu przez sąd opiekuńczy faktycznej przeszkody w wykonywaniu przez niego władzy rodzicielskiej (§ 1676, § 1677)⁸⁹. W czasie takiego zawieszenia ojciec nie miał prawa wykonywać obowiązków i korzystać z uprawnień z niej wynikających, a władzę rodzicielską wykonywała matka (§ 1678, § 1685). Władza rodzicielska matki ulegała zawieszeniu z tych samych przyczyn, jednak w przypadku takiego zawieszenia miała ona wciąż prawo i obowiązek pieczy nad osobą dziecka, której granice wyznaczał opiekun (§ 1696)⁹⁰. Władza rodzicielska gasła wraz z chwilą uznania ojca za zmarłego, a także wraz z popełnioną na dziecku zbrodnią lub rozmyślnie popełnionym na nim występkiem, z powodu którego ojciec został skazany na karę ciężkiego więzienia lub więzienia co najmniej sześciomiesięcznego (§ 1679, § 1680). Władza rodzicielska matki gasła również wraz z zawarciem przez nią nowego małżeństwa, jednak z pozostawieniem prawa i obowiązku pieczy z nadzorem opiekuna (§ 1697).

Co do zasady obowiązki i uprawnienia władzy rodzicielskiej matki były analogiczne do tych ojcowskich (§ 1686), z tym, że sąd opiekuńczy mógł jej przydzielić doradcę na jej wniosek, na skutek takiego rozrządzenia dokonanego przez posiadającego władzę rodzicielską ojca, a także w przypadku uznania przez sąd okoliczności uzasadniających potrzebę takiej pomocy (§ 1687)⁹¹. W szczególności zaliczano do nich nadużywanie pieczy lub zaniedbywanie dziecka.

Dziecko nieślubne miało w stosunku do matki i jej rodziny status prawny dziecka ślubnego (§ 1705), jednak władza rodzicielska matce nad nim nie przysługiwała. Miała tu oczywiście obowiązek i prawo pieczy ograniczone nadzorem opiekuna (§ 1707)⁹². Ojciec natomiast zobowiązany był do utrzymywania nieślubnego potomka do ukończenia przez niego szesnastego roku życia (§ 1708).

⁸⁷ Ibidem, s. 481; ibidem, s. 749.

⁸⁸ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, s. 330.

⁸⁹ (Nr. 2321.) *Bürgerliches...*, s. 482-483. Z. Lisowski (oprac.), op. cit., s. 749-752.

⁹⁰ Ibidem, s. 485; ibidem, s. 756.

⁹¹ Ibidem, s. 483; ibidem, s. 753.

⁹² Ibidem, s. 486-487; ibidem, s. 759-761.

Jeśli małoletni nie pozostawał pod władzą rodzicielską sąd opiekuńczy winien był z urzędu przydzielić mu opiekuna (§ 1773, § 1774)⁹³. Opiekun miał prawo i obowiązek pieczy nad przydzielonym mu pupilem (§ 1793)⁹⁴, które były w swej treści analogiczne do praw i obowiązków wynikających z władzy rodzicielskiej (§ 1800)⁹⁵. Znalazło się więc wśród nich także i prawo do karcenia dziecka „w sposób odpowiedni”. Nad opieką opiekuna sprawował nadzór sąd opiekuńczy i w razie stwierdzonych uchybień mógł wprowadzać określone nakazy i zakazy oraz nakładać na niego kary porządkowe (§ 1837)⁹⁶. Mógł także żądać wyjaśnień co do sprawowanej opieki i stosunków osobistych pupila lub umieścić go w odpowiedniej rodzinie bądź w zakładzie wychowawczym lub poprawczym (§ 1837, § 1839). W razie sprawowania opieki w sposób sprzeczny z obowiązkami lub z zagrożeniem interesów pupila sąd opiekuńczy mógł zwolnić opiekuna (§ 1886)⁹⁷.

Jedynym określeniem sposobu możliwego karcenia dzieci przez ojca była „odpowiedniość” doboru środka wychowawczego, co trudno uznać za wystarczające ograniczenie wyznaczające ramy postępowania. Sąd mógł ojcu w tej sprawie dopomóc, jednak wyłącznie na jego wniosek, co sprowadzało jego działania w tym przypadku do funkcji doradczej, a nie ochronnej dla małoletniego. Co do zasady uprawnienia ojcowskie przysługiwały także matce, więc i ona mogła stosować działania dyscyplinujące, chyba że zdanie i wola ojca stały z nimi w sprzeczności. Dość szeroko określono natomiast sytuacje, w których nie tylko cielesne, ale i duchowe dobro dziecka mogło zostać zagrożone. Nie wspomniano tu wprost o karceniu, ale m.in. o nadużyciu pieczy i niemoralnym prowadzeniu się ojca, które były określeniami dość ogólnymi, ale i szerokimi. Co bardzo ważne, niekoniecznie krzywda dziecka musiała już nastąpić, wystarczyło same jej zagrożenie. Było to rozwiązanie nowoczesne, innowacyjne i szerzej podchodzące do tematu ochrony dziecka, gdyż miało nie tylko tępić powstałe patologie, ale i zapobiegać tym potencjalnym. Sąd mógł zarządzić środki służące odwróceniu niepożądanego stanu, jednak nie wymieniono żadnego katalogu działań poza tymi najostrożniejszymi, czyli przekazaniem dziecka pod pieczę innej rodziny lub do odpowiedniego zakładu. W przypadku nadużywania uprawnienia karcenia przez sprawującą władzę rodzicielską matkę można było zastosować dodatkową ochronę dziecka w postaci przyznania matce odpowiedniego doradcy.

93 Ibidem, s. 496-497; ibidem, s. 782-783.

94 Ibidem, s. 500; ibidem, s. 791.

95 Ibidem, s. 502; ibidem, s. 794.

96 Ibidem, s. 509-510; ibidem, s. 815-816.

97 Ibidem, s. 517; ibidem, s. 830.

II Rzeczpospolita i okupacja w trakcie II wojny światowej

W odrodzonym w 1918 r. państwie polskim w zakresie uprawnień do karcenia dzieci obowiązywały wyżej opisane przepisy poszczególnych zaborców (KCKP, Zwód Praw, ABGB, BGB). Przez cały okres międzywojenny nie udało się ujednoczyć i skodyfikować prawa cywilnego bądź samego prawa rodzinnego, a prawodawstwo ograniczało się w tym czasie do interpretacji bądź lekkich korekt poszczególnych rozwiązań⁹⁸.

Konstytucja marcowa nie ingerowała w obowiązujące na poszczególnych ziemiach Rzeczypospolitej przepisy o władzy rodzicielskiej i prawie do wychowywania najmłodszych. W art. 103 podkreślała jedynie, że dzieci znajdujące się bez dostatecznej władzy rodzicielskiej i zaniedbane pod kątem wychowawczym miały prawo do pomocy i opieki państwa w zakresie wyznaczonym ustawą⁹⁹. Potwierdzała także, że władza rodzicielska mogła być odebrana jedynie w drodze orzeczenia sądowego. Odrębnym aktem prawnym uregulowano stosunki w rodzinach międzydzielnicowych, czyli relacje między rodzicami i dziećmi zamieszkującymi obszary Rzeczypospolitej, na których obowiązywały inne przepisy. W ustawie z 2 sierpnia 1926 r. ustalono, że dla stosunków między rodzicami a dziećmi zrodzonymi z małżeństwa właściwe było prawo, któremu rodzice i dzieci wspólnie podlegali¹⁰⁰. W przypadku, gdy podlegali pod prawa odmienne, należało stosować przepisy, pod które strony te podlegały ostatnio.

Warto wspomnieć o projektach regulujących stosunki między rodzicami i dziećmi opracowanych przez Komisję Kodyfikacyjną, a dokładnie przez Podkomisję Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki. Prace nad ujednoczeniem prawa rodzinnego i opiekuńczego trwały od 1925 r., a pierwszy jednolity projekt autorstwa prof. Stanisława Gołęba stał się tematem obrad podkomisji i został wydany drukiem w 1934 r.¹⁰¹. Jego art. 47 § 2 przewidywał, że karcenie dzieci niemoralnych i krnąbrnych nie mogło przekroczyć granic wyznaczanych celem i znaczeniem węzła rodzinnego ani szkodzić zdrowiu¹⁰². Dalsze prace

⁹⁸ P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 229.

⁹⁹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267).

¹⁰⁰ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Dz.U. 1926 nr 101, poz. 580).

¹⁰¹ I. Leciak, *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2013, t. 13, 81.

¹⁰² *Rodzina. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. Stanisława Gołęba*, Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 1, Warszawa 1934, s. 35. Autor projektu odszedł od wytyczonej przez Kodeks Napoleona drogi uznania władzy ojca za naczelną, przy której prawa i interesy dziecka miały charakter drugorzędny. Taki kierunek funkcjonował również w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego, gdzie przesunięto jedynie punkt ciężkości *patria potestas* w interesie zapewnienia

podkomisji poskutkowało przygotowaniem drugiej wersji projektu, rozszerzonej o kwestie pełnoletniości i zdolności do działań prawnych, a także odrębnym projektem o Urzędzie Opiekuńczym. Oba zostały łącznie wydane drukiem w 1938 r. Art. 44 § 2 nowego projektu przewidywał możliwość rodzicielskiego karania dzieci będących pod ich władzą, jednak nie mogło ono skutkować szkodą dla ich zdrowia fizycznego lub moralnego i musiało mieścić się w granicach wskazanych celem wychowania¹⁰³. Drugie czytanie projektów w Komisji Kodyfikacyjnej odbyło się w styczniu 1939 r., a dalsze prace nad nimi zostały zastopowane śmiercią prof. Gołęba w marcu 1939 r.¹⁰⁴ Do rozpoczęcia II wojny światowej nie udało się ich wznowić.

Na terenach anektowanych przez Rzeszę Niemiecką dekretem z 8 października 1939 r. utrzymano w mocy dotychczasowe prawo polskie, o ile nie sprzeciwiało się ono wcieleniu tych ziem do państwa niemieckiego¹⁰⁵. W Generalnym Gubernatorstwie również utrzymano przepisy obowiązujące w II Rzeczypospolitej pod warunkiem, że nie „sprzeciwiały się objęciu administracji przez Rzeszę Niemiecką”¹⁰⁶. Wprowadzono tam dualistyczny system sądownictwa, gdzie sądownictwo niemieckie miało rozpatrywać wszelkie sprawy osób narodowości niemieckiej, a sądownictwo polskie sprawy pozostałych mieszkańców.

Zaliczały się do nich sprawy z zakresu prawa rodzinnego¹⁰⁷. W 1942 r. zdecydowano jednak, że m.in. dla spraw ze stosunku między rodzicami a dzieckiem ślubnym oraz między dzieckiem nieślubnym a jego matką właściwe było prawo obowiązujące w Rzeszy, jeśli choć jeden z rodziców był narodowości niemieckiej lub był obywatelem Rzeszy¹⁰⁸. Takie sprawy miało rozpatrywać

należytej opieki nad dzieckiem. Stąd proponowany przez S. Gołęba przepis nie wymieniał możliwości karcenia dziecka jako rodzicielskiego uprawnienia, a jedynie określał jego granice. Celem takiego zabiegu było zmniejszenie wagi doboru środków dyscyplinowania jako autonomicznej kompetencji rodzicielskiej, a przy tym podkreślenie wartości w tym aspekcie najwyższych, tj. troski o zdrowie dziecka i dbałości o dobre stosunki rodzinne. Zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939*, Wrocław 2000, s. 258.

¹⁰³ I. Projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych. II. Projekt przepisów o Urzędzie Opiekuńczym. Uchwalone w pierwszym czytaniu przez Podkomisję Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Komisji Kodyfikacyjnej, Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 2, Warszawa 1938, s. 15.

¹⁰⁴ I. Leciak, op. cit., s. 83.

¹⁰⁵ W. Kozyra, *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 2013, t. 60, nr 1, s. 41; J. Dziobek-Romański, *Organizacja administracji władz okupacyjnych na ziemiach polskich w latach 1939–1945*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2012, t. 22, nr 3, s. 274.

¹⁰⁶ A. Wrzyszczy, *Organizacja niemieckiego resortu sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 2013, t. 60, nr 1, s. 123; J. Dziobek-Romański, op. cit., s. 278–279.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 131.

¹⁰⁸ A. Wrzyszczy, H. Mielnik, *Status prawny dziecka w niemieckim ustawodawstwie w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2019, t. 29, nr 1, s. 93.

sądownictwo niemieckie. Zabieg ten miał przede wszystkim umożliwić stosowanie wspomnianego już wyżej § 1666 BGB, który umożliwiał odbieranie dzieci matkom nieniemieckim i przeniesienie pieczy nad nimi do okupacyjnych urzędów w celu ich wychowywania w duchu Rzeszy. Należy jednak podkreślić, że zarówno na ziemiach wcielonych do Rzeszy, jak i na terenach Generalnego Gubernatorstwa, utrzymane prawo przedwojennego państwa polskiego oraz prawo niemieckie w praktyce sądowej i administracyjnej często miało zaledwie drugorzędne znaczenie. W systemie polityczno-ustrojowym III Rzeszy to wola Fuhrera była najwyższym prawem, a istotniejszą rolę niż normy prawne odgrywały tajne dyrektywy i polecenia¹⁰⁹.

Na terenach zajętych i szybko wcielonych do ZSRR Sowietci niemal z dnia na dzień rozpoczęli zaprowadzanie swoich porządków. Dotyczyło to praktycznie każdej sfery życia społecznego; proces unifikacji tych ziem z resztą komunistycznego imperium nie ominął materii prawnej¹¹⁰. Dla nowej władzy obowiązujące do tej pory przepisy były reliktem „burżuazyjnej i faszystowskiej byłej Polski” i przez administrację sowiecką nie były stosowane¹¹¹. Mieszkańcom terenów zespolonych z białoruską i ukraińską republiką radziecką obligatoryjnie nadano sowieckie obywatelstwo, co sprawiło, że automatycznie podlegali oni prawu sowieckiemu¹¹².

W warunkach ogromnego chaosu związanego z brutalną i siłową sowietywizacją nowo wprowadzony porządek prawny był w dużej mierze umowny. Nieprzystosowane i nieprzygotowane do stosowania prawa sowieckiego nowe miejscowe kadry urzędnicze i sędownicze, rekrutowane zresztą w początkowym okresie wyłącznie z obywateli narodowości innej niż polska, nie dawały sobie rady z obsługą powierzonych im obowiązków administracyjnych. Z kolei sprowadzone ze wschodu kadry partyjne zainteresowane były niemal wyłącznie eksterminacją wszystkiego, co jakkolwiek łączono z przedwojenną Polską. Sądy i urzędy zostały zapchane przede wszystkim sprawami karnymi i kwestiami na linii obywatel–państwo, a sprawy „osobiste” i dotyczące stosunków między obywatelami podlegały w większej mierze subiektywnej wszechwładzy towarzyszy partyjnych niż prawu stanowionemu.

¹⁰⁹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 616.

¹¹⁰ D. Boćkowski, *Białostoczczyzna w radzieckiej polityce okupacyjnej 1939–1944. Zarys problematyki*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia” 2005, t. 60, s. 162–163.

¹¹¹ D. Boćkowski, *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939 – VIII 1944)*, Warszawa 2005, s. 59.

¹¹² Ibidem, s. 180–181; W. Śleszyński, *Okupacja sowiecka na Białostoczczyźnie 1939–1941. Propaganda i indoktrynacja*, Białystok 2001, s. 157–158, 183–184; D. Boćkowski, *Sądownictwo pod znakiem sierpa i młota – Sowietkie orzecznictwo sądowe na okupowanych terenach wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Przemoc i dzień powszedni w okupowanej Polsce*, red. T. Chinciński, Gdańsk 2011, s. 211–212, 217. D. Boćkowski ocenia, że w praktyce prawna unifikacja wschodnich ziem II RP z resztą ZSRR nastąpiła na przełomie lutego i marca 1940 r.

Nie zmienia to jednak faktu, że na polskich ziemiach po aneksji przez ZSRR formalnie obowiązywało ustawodawstwo sowieckie, nie wyłączając tego z zakresu prawa rodzinnego. Na terenie Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR) obowiązywał Kodeks praw o małżeństwie, rodzinie i opiece (*Кодекс законов о браке, семье и опеке*) z 19 listopada 1926 r.¹¹³ Nie obowiązywał on jednak w innych poszczególnych republikach związkowych, które miały własne analogiczne zbiory praw. W Ukraińskiej SRR obowiązywał Kodeks praw dotyczących rodziny, opieki, małżeństwa i aktów stanu cywilnego USRR (ukr. *Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР*, ros. *Кодекс законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния УССР*) z 31 maja 1926 r.¹¹⁴, który był nawet legislacyjnie starszy o parę miesięcy od swojego odpowiednika z RFSRR. Natomiast w Białoruskiej SRR funkcjonował Kodeks o małżeństwie i rodzinie BSRR z 27 stycznia 1927 r. (biał. *Кодэкс аб шлюбце і сям'і БССР*, ros. *Кодекс о браке и семье БССР*)¹¹⁵. Wszystkie 3 kodeksy były jednak do siebie podobne i zawierały tożsame w treści przepisy w kwestii obowiązków i uprawnień rodziców i opiekunów w stosunku do najmłodszych.

Zgodnie z nimi prawa rodzicielskie miały być wykonywane jedynie w interesie dzieci i rodzice mogli zostać ich pozbawieni w przypadku zachowania niezgodnego z prawem. Wszystkie działania w stosunku do dzieci miały być podejmowane przez rodziców wspólnie, a przy braku zgody rodziców poszczególne kwestie miała rozstrzygać władza opiekuńcza. Rodzice byli zobowiązani do opieki nad małoletnimi dziećmi, w szczególności do ich wychowania i przygotowania do życia pożytecznego społecznie. W przypadku niewypełnienia przez rodziców obowiązków, niezgodnego z prawem wykonywania ich uprawnień w stosunku do dzieci, a także w przypadku wykorzystywania dzieci lub okrutnego ich traktowania, sąd miał prawo odebrać dzieci rodzicom i umieścić je pod opieką organów opiekuńczych oraz podjąć decyzję o przyznaniu dziecku alimentów od obojga rodziców. Organ opiekuńczy mógł samodzielnie zarządzić odebranie dziecka obojgu rodzicom, jeśli groziło mu niebezpieczeństwo. Decyzja podlegała później zatwierdzeniu sądu.

O wychowanie, edukację i przygotowanie do działań społecznie użytecznych miał dbać także opiekun nieletniego. Opiekunowi zaniedbującemu swoje obowiązki lub nadużywającemu swoich uprawnień opieka mogła zostać ode-

¹¹³ Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 19 ноября 1926 года «О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке РСФСР» // СУ РСФСР. – 1926. – № 82. – Ст. 612. Polski tekst kodeksu opublikowano w: S. Tylbor (oprac.), *Kodeks cywilny R.S.F.S.R. z kodeksem ustaw o małżeństwie, rodzinie i opiece*, Warszawa 1930, s. 285-312.

¹¹⁴ Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 31.05.1926 р. затверджений 3-ю сесією ЦВК УРСР 31.05.1926 р. // ЗУ УРСР. – 1926. – № 67-69. – Ст. 440.

¹¹⁵ О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке : постановление ЦИК Белорус. ССР, 27 янв. 1927 г. // Собр. законов и распоряжений Рабоче-крестьян. правительства Белорус. Социалист. Совет. Респ. – 1927. – Отд. 1. – № 7. – Ст. 26.

brana przez organ opiekuńczy, co mogło stać się na wniosek instytucji publicznych bądź obywateli, a także z inicjatywy samego organu.

Możliwość pozbawienia władzy rodzicielskiej w przypadku zachowania niezgodnego z prawem umożliwiała niemal dowolność interpretacyjną, z której sądy sowieckie skwapliwie korzystały przy walce z wszelkimi realnymi i wyimaginowanymi wrogami władzy radzieckiej. Wśród powodów do odebrania dzieci rodzicom wprost wymieniono okrutne traktowanie małoletnich, co mogło wzmacniać ochronę dziecka. W przypadku grożącego niebezpieczeństwa organ opiekuńczy mógł samodzielnie doprowadzić do jego odebrania, co miało charakter prewencyjny zastosowany w BGB. W warunkach totalitarnego i antyhumanitarnego państwa sowieckiego powyższe przepisy w większości nie spełniały jednak swej roli ochronnej, a w dużej mierze stanowiły kolejną broń w walce z posiadającymi rodziny własnymi obywatelami.

Pierwsze lata Polski Ludowej

Wszystkie opisane wyżej zaborcze przepisy dzielnicowe obowiązujące w II Rzeczypospolitej zostały szybko uchylone w Polsce Ludowej¹¹⁶ i zastąpione regulacjami jednolitymi dla całego kraju¹¹⁷. Dekret z 22 stycznia 1946 r. był pierwszym pozaborczym polskim aktem prawnym, kompleksowo traktującym materię prawa o stosunkach z pokrewieństwa. Mimo prób odbudowy powojennego kraju na podobieństwo ZSRR, dekret nie był wzorowany na prawie radzieckim, w którym cechą charakterystyczną było wydzielenie prawa rodzinnego z prawa cywilnego i nadanie mu statusu samodzielnej gałęzi prawa¹¹⁸. W istocie dekret z 1946 r. był przetworzonym projektem prof. Stanisława Gołęba z okresu międzywojennego, a choć został ujęty w odrębnym od reszty prawa cywilnego akcie prawnym (co było charakterystyczne także dla innych działów prawa cywilnego z początków Polski Ludowej), nie był uznawany za należący do odrębnej gałęzi¹¹⁹.

Ogólny kierunek stosunków między rodzicami i dzieckiem określał art. 16, który głosił, że byli oni obowiązani wspierać się wzajemnie. Nie było rozgraniczenia w uprawnieniach rodziców, gdyż władzę rodzicielską małżonkowie mieli sprawować wspólnie (art. 20 § 1) aż do osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości lub jego upełnoletnienia (art. 23). Mieli ją wykonywać dla dobra dziecka i w interesie społeczeństwa (art. 20 § 3), a w razie niezgodności spory rozstrzygać

¹¹⁶ Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo rodzinne (Dz.U. 1946 nr 6, poz. 53). Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo opiekuńcze (Dz.U. 1946 nr 20, poz. 136).

¹¹⁷ Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U. 1946 nr 6, poz. 52).

¹¹⁸ P. Fiedorczyk, *Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2009, t. 31, s. 375.

¹¹⁹ P. Fiedorczyk, *Rozwój...*, s. 232.

miała władza opiekuńcza (art. 20 § 2). Po śmierci małżonka lub odebraniu mu władzy rodzicielskiej władzę tę miał sprawować drugi z małżonków, a w przypadku rozwodu lub unieważnienia małżeństwa władza przypadła temu, któremu sąd powierzył dziecko (art. 21 § 1). Mógł ją powierzyć jednemu z małżonków lub osobie trzeciej, a uprawnienia pozbawionego władzy rodzica określał według przepisów prawa rodzinnego (art. 21 § 2, art. 21 § 3).

Rodzice mieli ponosić ciężary związane z wychowaniem dzieci, a obowiązek ich utrzymywania miał trwać do uzyskania przez nie pełnoletności (art. 18 § 1). Podstawę do wymagania przez rodziców pewnych postaw mógł wyznaczać art. 18 § 2, który ustanawiał, że dziecko pozostające na utrzymaniu rodziców miało obowiązek świadczenia usług we wspólnym gospodarstwie. Rodzice mieli kierować wychowaniem dziecka i mieli obowiązek przygotowania go do zawodu odpowiednio do jego możliwości i z uwzględnieniem jego fizycznych i duchowych właściwości i skłonności (art. 24).

Zgodnie z art. 25 § 1 dziecko było winne rodzicom posłuszeństwo aż do ustania władzy rodzicielskiej. Rodzice zostali uprawnieni do karcenia dzieci, jednak bez szkody dla ich zdrowia fizycznego lub moralnego i w granicach wskazanych celem wychowania (art. 25 § 2)¹²⁰. Ochronie dziecka służyć miał art. 40, który umożliwiał wydawanie przez władzę opiekuńczą zarządzeń naprawczych w przypadku zaniedbywania przez rodzica jego obowiązków wynikających z władzy rodzicielskiej bądź dopuszczania się przez niego czynów poważnie zagrażających dobru dziecka. Dłuższa przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej mogła spowodować jej zawieszenie przez władzę opiekuńczą (art. 41). Odebranie władzy rodzicielskiej mogło natomiast nastąpić w przypadku, gdy rodzic nie był w stanie jej wykonywać, gdy dopuszczał się zaniedbań lub nadużyć niepozwalających na dalszą realizację uprawnień z niej wynikających, bądź gdy sprawujący władzę rodzicielską wstąpił w ponowny związek małżeński (art. 42 § 1). Mogła być ona jednak również przywrócona na wniosek któregośkolwiek z rodziców (art. 42 § 2). Zawieszenie lub odebranie władzy rodzicielskiej nie skutkowało jednak zwolnieniem z obowiązku utrzymywania i wychowania dziecka (art. 44 § 1).

Gdy takie zawieszenie lub odebranie dotyczyło obojga rodziców, władza opiekuńcza dokonywała ustanowienia opieki nad dzieckiem (art. 43 § 1). Dekret nie zawierał dalszych postanowień co do funkcji opiekuna, nie ustalono w nim więc jego obowiązków i uprawnień w stosunku do podopiecznego. Takie regulacje zawierał oddzielny dekret z 14 maja 1946 r.¹²¹ Za wspomnianą władzę opiekuńczą uznano w nim sąd grodzki (art. 1). Obowiązkiem opieku-

¹²⁰ P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014, s. 61.

¹²¹ Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Prawo opiekuńcze (Dz.U. 1946 nr 20, poz. 135).

na było sprawowanie pieczy nad osobą i majątkiem poddanego opiece (art. 18), a także dbanie o jego wszelkie sprawy osobiste, w szczególności jego utrzymanie, wychowanie, kształcenie i leczenie (art. 21). Kluczowy w kontekście uprawnień wychowawczych opiekuna okazał się art. 22. Jego § 1 stwierdzał, że do opieki nad osobą niepełnoletniego należało stosować odpowiednio przepisy o władzy rodzicielskiej w stosunku do dziecka, jednak już § 2 podkreślił, że opiekunowi nie służyło prawo karcenia cielesnego. W razie potrzeby miał się on zwracać do władzy opiekuńczej, która miała zastosować odpowiednie środki wychowawcze, nie wyłączając umieszczenia w zakładzie poprawczym.

Przepisy dekretu z 1946 r. obowiązywały nadzwyczaj krótko, gdyż zostały uchylone¹²² i zastąpione nowym kodeksem rodzinnym już w 1950 r.¹²³ Zgodnie z jego art. 35 rodzice mieli sprawować pieczę nad osobą i majątkiem dziecka, troszczyć się o jego fizyczny i duchowy rozwój oraz starać się o jego utrzymanie i wychowanie w taki sposób, aby stosownie do jego uzdolnień należycie przygotować je do pracy dla dobra społeczeństwa. Oboje rodzice byli zobowiązani ponosić ciężary związane z utrzymaniem i wychowaniem dziecka (art. 39 § 1).

Podkreślono, że władza rodzicielska przysługiwała obojgu rodzicom (art. 56 § 1), a w razie braku jednego z nich lub niemożliwości jej sprawowania, przypadała drugiemu rodzicowi (art. 56 § 2). Dziecko pozostawało pod nią do uzyskania pełnoletniości (art. 53), obejmowała ona w szczególności prawo i obowiązek kierowania dziećmi, reprezentowania ich i zarządzania ich majątkiem. Choć określenie „kierowanie” można kojarzyć jako przede wszystkim prowadzenie spraw prawnych i majątkowych, to można je także interpretować jako podstawę do wymagania od dziecka pewnych postaw. Każdy z rodziców mógł zgłosić się do organów władzy państwowej z prośbą o pomoc, jeśli wymagało tego należyte wykonywanie władzy rodzicielskiej (art. 55).

Zabezpieczeniem dziecka miał być art. 60, który umożliwiał władzy opiekuńczej wydawanie odpowiednich zarządzeń w przypadku nienależytego sprawowania władzy rodzicielskiej, do których zaliczały się ograniczenia, którym mógł podlegać opiekun. Krok dalej szedł art. 61, który w § 1 przewidywał zawieszenie władzy rodzicielskiej w razie wystąpienia przemijającej przeszkody w jej wykonywaniu, a w § 2 dopuszczał jej odebranie w przypadku trwałej przeszkody, rażącego zaniedbywania przez rodziców obowiązków bądź nadużywania przez nich swej władzy. Jeśli władza rodzicielska nie przysługiwała żadnemu z rodziców dla dziecka ustanawiano opiekę (art. 62), a władza opiekuńcza mogła nawet dla jego dobra zakazać pozbawionym władzy rodzicielskiej rodzicom osobistego z nim kontaktu (art. 63).

¹²² Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny (Dz.U. 1950 nr 34, poz. 309).

¹²³ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. 1950 nr 34, poz. 308).

Opiekun miał przy nadzorze władzy opiekuńczej w zastępstwie rodziców sprawować pieczę nad osobą i majątkiem małoletniego (art. 79 § 1). Do sprawowania opieki stosowano odpowiednio przepisy o władzy rodzicielskiej (art. 84), jednak opiekun musiał uzyskać zezwolenie władzy opiekuńczej we wszelkich ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku podopiecznego (art. 85). Był także zobowiązany do składania jej sprawozdań dotyczących osoby małoletniego i rachunki z zarządu jego majątkiem (art. 87). Władza opiekuńcza miała zwolnić opiekuna w przypadku jego niezdolności do sprawowania obowiązków z powodów faktycznych lub prawnych bądź naruszenia jego obowiązków (art. 90 § 2).

W dekrete z 1946 r. umożliwiono karanie dzieci, jednak miało ono wyraźnie służyć celowi wychowawczemu, a zrównanie uprawnień rodziców dotyczyło także i tej kwestii. Podjęte środki nie mogły negatywnie wpływać na zdrowie małoletniego, przy czym rozróznilo tu zdrowie fizyczne i moralne. To drugie określenie można określić jako dość zaskakujące, gdyż pojawiająca się dotychczas w analogicznych przepisach interpretowana jednolicie psychika czy duchowość została zastąpiona moralnością. Trudno identyfikować wyznawany przez dziecko zbiór zasad z jego zdrowiem psychicznym, dlatego należy określić użyte tu wyrażenie jako pewnego rodzaju nieporozumienie. Zarządzenia naprawcze bądź odebranie władzy rodzicielskiej mogło nastąpić m.in. na skutek nadużyć, co było mało konkretnym określeniem w kontekście możliwej krzywdy dziecka.

Kodeks z 1950 r. wprowadził istotną innowację, gdyż zrezygnowano w nim z wymienienia karcenia czy możliwości zastosowania jakichkolwiek środków dyscyplinujących w katalogu uprawnień rodzicielskich¹²⁴. Jednocześnie ich nie zakazano, czym z jednej strony obniżono próg przyzwolenia na autonomiczne podejmowanie decyzji co do rodzajów i stopnia karcenia, a z drugiej strony

¹²⁴ Polski kodeks rodzinny z 27 czerwca 1950 r. oraz czechosłowacka ustawa o prawie rodzinnym z 7 grudnia 1949 r. w zakresie stosunków między rodzicami i dziećmi były niemal tożsame w treści, gdyż były wspólnym owocem prac kodyfikacyjnych prowadzonych w Ministerstwach Sprawiedliwości obu krajów. W poddanym dwustronnym konsultacjom projekcie polskim zawarto przepis ustanawiający powinność posłuszeństwa dziecka wobec rodziców. Mieli oni mieć prawo stosowania karcenia, jeżeli wymagało tego należyte wychowanie dziecka, jednakże bez uszczerbku dla jego zdrowia fizycznego i moralnego. Na takie sformułowanie nie zgodzili się prawnicy czechosłowaccy, co przesądziło o jego absencji w polskim kodeksie z 1950 r. Konsekwencją tegoż było również usunięcie z polskiego projektu przepisu, który miał stanowić, że „opiekun nie może karcić cielesnie pozostającego pod opieką(...)”. Wobec wyeliminowania rodzicielskiego uprawnienia do karcenia dziecka, zakaz stosowania jego cielesnej odmiany przez opiekuna uznano za niecelowy i tworzący niebezpieczną dysproporcję w zakresie praw i obustrzeń wśród sprawujących pieczę nad małoletnimi. Zob. P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 147-151, 213, 221; idem, *Debata nad uchwaleniem polsko-czechosłowackiego prawa rodzinnego w czechosłowackim Zgromadzeniu Narodowym w 1949 r.*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, t. 19, s. 131-132; idem, *Polski kodeks rodzinny z 1950 r. Czy przełom?*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, t. 11, nr 2, s. 132.

temat ten przemilczano¹²⁵. Mogło to rodzić przeświadczenie o braku zainteresowania nim ustawodawcy i połączonym z odwróceniem wzroku niemym przyzwoleniem na rodzicielskie karcenie. Jako zabezpieczenie miało służyć wydawanie odpowiednich zarządzeń przy nieodpowiednim sprawowaniu władzy rodzicielskiej, a także odebranie tej władzy przy jej nadużywaniu. Nie odwołano się tu jednak do takich pojęć jak bezpieczeństwo, krzywda czy zdrowie dziecka bądź ich zagrożenie, co nadawało tym zabezpieczeniom mało skonkretyzowany charakter.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 1964 r. oraz czasy najnowsze

Powyższe przepisy przetrwały trochę dłużej niż poprzednie i obowiązywały półtorej dekady, po czym zostały zastąpione wciąż obowiązującym kodeksem rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r. (dalej: KRiO)¹²⁶. W ogłoszonej pierwotnej wersji tekstu ogólny kierunek w stosunkach między rodzicami i dziećmi wyznaczał jego art. 87, który stanowił, że powinni się oni nawzajem wspierać. Dziecko posiadające dochody z własnej pracy i mieszkające u rodziców miało przyczyniać się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny (art. 91 § 1), a jeśli mieszkało u rodziców i pozostawało na ich utrzymaniu, było obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie (art. 91 § 2).

Władza rodzicielska nad dzieckiem utrzymywała się do uzyskania przez nie pełnoletniości (art. 92) i przysługiwała obojgu rodzicom (art. 92 § 1). W przypadku śmierci jednego z rodziców, utraty przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych, a także zawieszenia lub pozbawienia go władzy rodzicielskiej, przysługiwała ona drugiemu z rodziców (art. 94 § 1). Jeśli przysługiwała obojgu rodzicom, każde z nich było obowiązane i uprawnione do jej wykonywania

¹²⁵ Według I. Andrejewa taki zabieg był zamierzonym działaniem ustawodawcy, który chciał w ten sposób ustawić karcenie poza marginesem dopuszczalnego zachowania. Takie uprawnienie-obowiązek jako element niepożądany nie powinien być bowiem wymieniany *expressis verbis* w ustawie. W mocy miał pozostać ogólny zakaz karcenia cielesnego ustanowiony dekretem z 1946 r., choć bez wyraźnego umocowania w ustawie. Jego przepisy wprost zakazywały fizycznego karcenia dzieci wszystkim poza rodzicom, co miało stanowić swoisty kierunek orzecznicy również pod rządami kodeksu z 1950 r. Zob. I. Andrejew, *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa 1964, s. 66. W komentarzu do rozprawy I. Andrejewa S. Szer stwierdził, „(...) że nie jest rzeczą socjalistycznego ustawodawcy dekretować, czy i w jakim zakresie karcenie dzieci przez rodziców jest dopuszczalne (...)”. Prawne dopuszczenie takiej możliwości nawet w wyznaczonych granicach miałyby stanowić pewną afirmację cielesnego dyscyplinowania, do którego ówczesna pedagogika odnosiła się negatywnie. Z kolei jego zakaz w wielu rodzinach miałby stanowić martwy przepis z powodu braku powszechnych kwalifikacji pedagogicznych wśród zakładających rodziny. Zob. S. Szer, recenzja pracy: *Igor Andrejew: Oceny prawne karcenia nieletnich. Warszawa 1964, PWN, s. 130*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 1, s. 124.

¹²⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9, poz. 60). Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9, poz. 59).

(art. 97 § 1), w ważnych sprawach mieli jednak decyzje podejmować wspólnie (art. 97 § 2). W braku porozumienia interweniować mógł sąd opiekuńczy. Jeśli z jakichś powodów władza rodzicielska nie przysługiwała żadnemu z rodziców, dla dziecka należało ustanowić opiekę (art. 94 § 3). Obejmowała ona w szczególności obowiązek i prawo do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka (art. 95 § 1), miała być wykonywana zgodnie z wymaganym dobrem dziecka i interesem społecznym (art. 95 § 3). Rodzice mieli wychowywać dziecko i kierować nim, troszczyć się o jego fizyczny i duchowy rozwój oraz przygotować je należycie do pracy dla dobra społeczeństwa odpowiednio do jego uzdolnień (art. 96). Dziecko natomiast winne było rodzicom posłuszeństwo (art. 95 § 2)¹²⁷. Do pomocy w należyтым sprawowaniu przez rodziców władzy rodzicielskiej obowiązany był sąd opiekuńczy i inne organy państwowe (art. 100).

Jeśli dobro dziecka było zagrożone wskutek nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej, sąd opiekuńczy miał wydawać odpowiednie zarządzenia (art. 109). W szczególności mógł poddać ich uprawnienia ograniczeniom jak w przypadku opiekuna, a także umieścić dziecko w rodzinie zastępczej lub zakładzie wychowawczym. Przemijająca przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej mogła skutkować jej zawieszeniem (art. 110 § 1), a przeszkoda trwała, nadużywanie władzy rodzicielskiej bądź rażące zaniedbywanie wiążących się z nią obowiązków mogła skończyć się jej odebraniem (art. 111 § 1). Ograniczenie władzy rodzicielskiej w stosunku do jednego rodzica mogło też wiązać się z pozostawaniem przez nich w rozłączeniu, co mogło dotyczyć zarówno małżonków (art. 107 § 2), jak i pozostających bez związku małżeńskiego (art. 107 § 1). Pozbawienie władzy rodzicielskiej mogło znaleźć się również w wyroku orzekającym rozwód lub unieważnienie małżeństwa (art. 112), jednak mogło ono ulec zmianie jeśli wymagało tego dobro dziecka (art. 106). Taki argument mógł również doprowadzić do zakazania rodzicom pozbawionym władzy opiekuńczej osobistej styczności z dzieckiem (art. 113).

Opiekę ustanawiał sąd opiekuńczy po powzięciu informacji, że zachodził ku temu prawny powód (art. 145 § 2). Sprawował ją opiekun (art. 146), który był obowiązany wykonywać swe czynności z należytą starannością, zgodnie z wymaganym dobrem pozostającego pod opieką oraz zgodnie z interesem społecznym (art. 154). Sprawował on pieczę nad osobą i majątkiem małoletniego przy nadzorze sądu opiekuńczego (art. 155 § 1). We wszystkich ważniejszych sprawach dotyczących jego osoby lub majątku opiekun powinien uzyskiwać zezwolenie sądu opiekuńczego (art. 156), a także wysłuchać pozostającego pod

¹²⁷ Por. A. Sylwestrzak, *Obowiązki dziecka wobec rodziców*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, z. 3, s. 70-74.

opieką, jeśli pozwalał na to jego rozwój umysłowy i stan zdrowia (art. 158). Sąd opiekuńczy sprawował nadzór nad działalnością opiekuna na bieżąco się z nią zaznajamiając oraz udzielając mu wskazówek i poleceń (art. 165 § 1), mógł także żądać wyjaśnień we wszelkich powiązanych z nią sprawach (art. 165 § 2). Opiekun był zobowiązany składać sądowi opiekuńczemu sprawozdania dotyczące osoby pozostającego pod opieką (art. 166 § 1). Nienależyte sprawowanie przez opiekuna opieki mogło skutkować wydaniem odpowiednich zarządzeń (art. 168), a wystąpienie faktycznych lub prawnych przeszkód w jej sprawowaniu bądź naruszające dobro małoletniego czyny lub zaniedbania mogło skończyć się jego zwolnieniem z opieki (art. 169 § 2). Opieka ustawała również z powodu uzyskania pełnoletniości przez podopiecznego lub przywrócenia nad nim władzy rodzicielskiej (art. 170).

Nowelizacja KRiO z 1975 r. rozszerzyła i sprecyzowała katalog odpowiednich zarządzeń wydawanych na skutek nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej¹²⁸. Sąd opiekuńczy mógł zobowiązywać rodziców i małoletniego do określonego postępowania, określić, jakie czynności nie mogły być przez rodziców wykonywane bez zezwolenia sądu, poddać wykonywanie władzy rodzicielskiej nadzorowi organu pomocniczego sądu, skierować małoletniego do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego albo innej placówki sprawującej pieczę nad dziećmi (art. 109 § 2). W dodanym art. 112¹ postanowiono, że jeśli sąd nie postanowił inaczej, obowiązek wychowania i pieczy na osobą małoletniego umieszczonego w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej należał teżże rodziny lub placówki. Do art. 113 dodano § 2, który umożliwił ograniczenie osobistej styczności z dzieckiem rodziców, których władza rodzicielska została ograniczona przez umieszczenie go w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej.

Kolejna nowelizacja KRiO z 2000 r. zmieniła podmiot właściwy do nadzoru wykonywania władzy rodzicielskiej z organu pomocniczego sądu na kuratora sądowego (art. 109 § 2)¹²⁹. W przypadku umieszczenia małoletniego w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej ustanowiono dodatkową pomoc instytucjonalną dla rodziny małoletniego w postaci powiatowego centrum pomocy rodzinie. Do art. 111 dodano również § 1a, który umożliwił pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej, jeśli mimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny oddania małoletniego pod opiekę takiej placówki lub rodziny zastępczej, w szczególności, jeśli nie wykazywali oni zainteresowania swoim dzieckiem.

¹²⁸ Ustawa z dnia 19 grudnia 1975 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1975 nr 45, poz. 234).

¹²⁹ Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2000 nr 122, poz. 1322).

Istotny wkład w ochronę cielesności dziecka wniosła uchwalona w 2005 r. ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (dalej: UoPPwR)¹³⁰. Określono w niej m.in. zadania organów administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego w zakresie walki ze zjawiskiem przemocy rodzinnej. Miały się one koncentrować na opracowywaniu programów działania, prowadzeniu poradnictwa i interwencji oraz ustanawianiu lokalnych ośrodków wsparcia. W kontekście karcenia dzieci zawarte w ustawie regulacje miały służyć systemowemu przeciwdziałaniu ciężkim przypadkom nadużywania uprawnień wychowawczych przez rodziców i opiekunów.

Kolejne zmiany w przepisach KRiO potencjalnie dotyczących materii fizycznego dyscyplinowania dzieci nastąpiły w 2008 r. Do obowiązku i prawa rodziców do wykonywania pieczy nad osobą dziecka i do jego wychowania dodały one powinność poszanowania przy tym jego godności i praw (art. 95 § 1)¹³¹. Utrzymano obowiązek posłuszeństwa dziecka wobec rodziców, jednak w sprawach, w których mogło samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli ustanowiono, że powinno także wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra (art. 95 § 2). Dodatkowo przed podjęciem ważniejszych decyzji dla osoby dziecka rodzice powinni je wysłuchać, jeśli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalał, a także w miarę możliwości spełniać jego rozsądne życzenia (art. 95 § 2). W § 2 dodanym do art. 96 ustalono, że rodzice niemający pełnej zdolności do czynności prawnych mieli prawo uczestniczyć w pieczy nad osobą dziecka i w jego wychowaniu, o ile sąd opiekuńczy nie postanowił inaczej. Rozłączne życie rodziców nie musiało już powodować ograniczenia władzy rodzicielskiej jednego z nich, jednak sąd opiekuńczy mógł dla dobra dziecka określić sposób jej wykonywania (art. 107 § 1). Takie ograniczenie mogło zostać zarządzone przez sąd, ale zgodne porozumienie rodziców o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem mogło utrzymać pełną władzę obojga rodziców (art. 107 § 2). W przypadku zagrożenia dobra dziecka sąd opiekuńczy, obok zobowiązania rodziców do określonego postępowania, mógł także skierować ich do placówek albo specjalistów zajmujących się terapią rodzinną, poradnictwem lub świadczących inną stosowną pomoc (art. 109 § 2). Dodano również możliwość zawieszenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej w wyroku orzekającym separację (art. 112). Rozbudowano także regulacje dotyczące kontaktów rodziców z dzieckiem. Prawo i obowiązek ich utrzymywania odebrano od władzy rodzicielskiej (art. 113 § 1), ustalono sposoby realizacji takich kontaktów (art. 113 § 2), a także m.in. możliwości określenia ich zakresu czy

¹³⁰ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005 nr 180, poz. 1493).

¹³¹ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2008 nr 220, poz. 1431).

metody ich ograniczania przez sąd (art. 113¹-113⁶). Do obowiązków opiekuna dodano powinność poinformowania rodziców dziecka znajdującego się pod jego opieką, którzy wciąż uczestniczą w sprawowaniu bieżącej pieczy nad nim i w jego wychowaniu, o ważniejszych decyzjach dotyczących osoby lub majątku małoletniego (art. 158).

Kamieniem milowym okazała się wspólna nowelizacja KRiO i UoPPwR z 2010 r.¹³², która wprost zakazała fizycznego dyscyplinowania. W dodanym art. 96¹ KRiO ustanowiono, że „osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych”. Ustanowiono również natychmiastową możliwość ingerencji w przypadku rażącego nadużywania uprawnień rodzicielskich i opiekuńczych. Wykonującemu swe obowiązki pracownikowi socjalnemu nadano prawo odebrania dziecka z rodziny i umieszczenia go u innej niezamieszkującej wspólnie osoby najbliższej w razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą w rodzinie (art. 12a UoPPwR).

W pierwotnym brzmieniu KRiO zastosowano rozwiązanie z kodeksu rodzinnego z 1950 r., tj. temat karcenia przemilczano¹³³. Obowiązek posłuszeństwa dziecka, połączony z rodzicielską powinnością i uprawnieniem do sprawowania pieczy nad jego osobą, tworzył sytuację analogiczną do uprzednio zastosowanego cichego dozwolenia na autonomię rodzicielskiego dyscyplinowania¹³⁴.

¹³² Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010 nr 125, poz. 842).

¹³³ Nie był to jednak kierunek oczywisty, gdyż w projekcie opracowywanego przez Komisję Kodyfikacyjną kodeksu cywilnego PRL autorstwa Aleksandra Woltera z 1957 r. (regulacje z zakresu prawa rodzinnego zamieszczono w jego księdze IV) znalazł się art. 125, który miał przyznawać rodzicom prawo karcenia dziecka, jeżeli wymagało tego jego należyte wychowanie, jednakże bez uszczerbku dla jego zdrowia fizycznego i moralnego. Przeciwny takiemu przepisowi był koreferent projektu Seweryn Szer, który zauważył, że kierujący wychowaniem swych dzieci rodzice powinni stosować właściwe środki wychowawcze, nie widział więc potrzeby wyłączenia jednego z nich, i to najbardziej drastycznego. Dyskusja nad art. 125 wywiązała się w trakcie pierwszego czytania projektu w Komisji Kodyfikacyjnej, która zdecydowała o jego utrzymaniu, ale większością zaledwie jednego głosu i przy zgłoszonym przez Jana Wasilkowskiego *votum separatum*. Ostatecznie Komisja w trzecim czytaniu zdecydowała o wyłączeniu prawa rodzinnego z kodeksu cywilnego, a przepis o prawie karcenia zniknął z wydzielonego projektu kodeksu prawa rodzinnego z uwagi na zdecydowany sprzeciw w dyskusji publicznej. Zob. P. Fiedorczyk, *Unifikacja...*, s. 318, 413-414, 531.

¹³⁴ Julian Sauk przytacza powszechnie obowiązujące w czasie opracowywania i uchwalania KRiO opinie o szkodliwości i trudności generalizowania oraz porównywania ówczesnych stosunków między rodzicami i dziećmi w poszczególnych rodzinach. Wiele miało bowiem zależeć od indywidualności rodziców i dzieci, czyli wiedzy i zdolności wychowawczych tych pierwszych i podatności na treści wychowawcze tych drugich. Dlatego też w określonych i uzasadnionych przypadkach rodzicom miało być wolno użyć siły fizycznej i przekroczyć barierę karcenia słownego. Według autora nie było potrzeby wymieniać oczywistych granic takiego uprawnienia, którym miały być dobro dziecka i ogólny cel wychowawczy. Zauważając coraz silniej podnoszony krytycyzm w stosunku do karcenia cielesnego, który miał wynikać z niedemokratyczności takiego zachowania, urągania zasadom współżycia między ludźmi i szkodliwości dla psychiki młodych osób, J. Sauk zwracał uwagę na możliwość ingerencji władzy opiekuńczej w przypadkach rodzicielskich nadużyć. Miało to stanowić

Dziecko zostało jednak silniej zabezpieczone, gdyż w nowych przepisach sąd opiekuńczy mógł wydawać odpowiednie zarządzenia w przypadku nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej, przy czym tutaj wprost wspomniano o skutku w postaci zagrożenia dobra dziecka. Było to nowe określenie w kontekście badanych w niniejszym artykule regulacji, zawierające w sobie nie tylko cielesne, ale i psychiczne aspekty dobrostanu małoletniego. Przy możliwości odebrania władzy rodzicielskiej nie zdecydowano się na wyraźniejsze sformułowanie jego powodów, pozostając przy nadużywaniu rodzicielskich uprawnień. Kolejnymi nowelizacjami precyzowano możliwości sądowych interwencji, jednak główny kierunek zastosowanych rozwiązań pozostał ten sam, aż do zakazu kar cielesnych wprowadzonego w 2010 r.

Zakończenie

W badanym okresie ponad dwóch stuleci na ziemiach polskich stosowano różne rozwiązania dotyczące możliwości karcenia dzieci przez rodziców. Co do zasady dominowało jednak podejście liberalne w znaczeniu szerokiej autonomii rodziców, a ograniczenia zamykały się głównie w ogólnych określeniach typu „odpowiedniego” czy „umiarkowanego” doboru wymierzanej kary. Większe różnice występowały w kwestii ochrony dziecka, które w niektórych przepisach były słabo oznaczone lub mało skonkretyzowane, w innych natomiast przywiązano do nich większą wagę. Poważniejsza zmiana nastąpiła dopiero w powojennym kodeksie rodzinnym z 1950 r., kiedy zrezygnowano z umieszczenia karcenia na liście uprawnień rodzicielskich, co kontynuowano w KRiO z 1964 r. Rewolucyjne zmiany nastąpiły jednak w 2010 r., kiedy doprowadzono do jasnego i twardego zakazu fizycznego karcenia małoletnich, który określono jako zakaz stosowania kar cielesnych. Nie wspomniano tu o stosowaniu środków nienaruszających cielesności najmłodszych, a wyrządzających im krzywdę natury psychicznej, choć taka propozycja znalazła się w projekcie rządowym z 2009 r.¹³⁵ Art. 96¹ należy jednak uznać za rewolucyjny i stanowiący odpowiedź

wystarczającą ochronę dzieci, co najlepiej wyraża opinia autora, że „nie licząc przypadków patologicznych, miłość rodziców do dzieci stanowi dostateczną tamę ich ewentualnemu niepohamowaniu”. J. Sauk, *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dzieci i społeczeństwa*, Toruń 1967, s. 50.

¹³⁵ Pierwotnie przepis ten miał brzmieć: „Osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych, zadawania cierpień psychicznych i innych form poniżania dziecka.” Słowa o cierpieniach psychicznych i poniżaniu zostały wykreślone w pracach legislacyjnych Senatu, co argumentowano odzwierciedleniem tych rozwiązań w innych obowiązujących przepisach Zob. Uchwała Senatu RP z 28 maja 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Druk nr 3095), Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, VI kadencja 2007–2011, <http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/3095>, (03.09.2020). Por. S. Różycka-Jaroś, *Karcenie psychiczne dzieci w świetle obowiązujących regulacji prawnych*, „Studia Iuridica” 2012, nr 55, s. 189.

na zdobycze w rozwoju nauk o psychologii, wychowaniu i stosunkach międzyludzkich¹³⁶, zgodny z kierunkami forsowanymi przez prawo międzynarodowe¹³⁷, choć jednocześnie w pewien sposób radykalny, mocno kontrowersyjny i budzący szeroką dyskusję nie tylko w kręgach prawnych¹³⁸.

Nie była to pierwsza próba zakazu cielesnego karania dzieci, poprzedzał ją senacki projekt ustawy o zmianie KRiO z 1995 r. oraz rządowy projekt UoPPwR¹³⁹. Pierwszy z nich został jednak odrzucony już w pierwszym czytaniu, a drugi ostatecznie stał się obowiązującym aktem prawnym, jednak bez przepisu o zakazie kar fizycznych. Legislacyjna kontynuacja ochrony dziecka

¹³⁶ Zob. G. Jędrejek, *Art. 96(1)*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany* [online], red. G. Jędrejek, System Informacji Prawnej LEX, 2020-08-27 07:00, (03.09.2020), <https://sip.lex.pl/#/commentary/587750929/596243>. W piśmiennictwie wskazuje się, że cielesne karcenie dziecka jest środkiem niehumanitarnym, szczególnie, że stosowane jest najczęściej wobec małych i słabych fizycznie dzieci. Nie znajduje ono uzasadnienia w winie dziecka jako konsekwencji jego czynu, dlatego przez swą niesprawiedliwość uniemożliwia naukę świadomego i rozumnego posłuszeństwa wobec rodziców. Zob. J. Gajda, *Art. 96¹ [Zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci]*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, wyd. 6, Beck Online, System Informacji Prawnej Legalis, stan na: 2019-11-30, (16.09.2020).

¹³⁷ Za międzynarodową podstawę zakazu stosowania kar cielesnych można uznać przepisy Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Odnoszą się one jednak do karania, które ma charakter poniżający, a nie każdy zastosowany fizyczny środek dyscyplinujący można tak określić. Za podobną podstawę międzynarodową o charakterze ogólnym można uznać art. 19 Konwencji o Prawach Dziecka, który zobowiązuje państwa strony do podejmowania działań mających na celu ochronę dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej lub psychicznej, a także jej art. 37 traktujący o gwarancjach ochrony dziecka przed okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem. Zob. J. Słyk, *Art. 96¹ [Zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci]*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, wyd. 8, Beck Online, System Informacji Prawnej Legalis, stan na: 2019-11-30, (03.09.2020). Komitet Praw Dziecka, opowiadający się przeciwko stosowaniu kar cielesnych organ nadzorujący przestrzeganie postanowień Konwencji o Prawach Dziecka, w wydanym w 2006 r. Komentarzu Ogólnym nr 8 zdefiniował karę cielesną lub fizyczną jako użycie siły fizycznej w celu wywołania w określonym, nawet niewielkim zakresie, bólu lub dyskomfortu, obejmujące najczęściej uderzenie dziecka ręką lub przy użyciu jakiegoś przedmiotu. Przy takim jej określeniu za niedopuszczalną ingerencję w nietykalność dziecka należy uznać także pospolity klaps. Zob. S. Spurek, 6.3.4. *Zakaz stosowania kar cielesnych*, [w:] *Isolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie* [online], System Informacji Prawnej LEX, 2020-08-19 17:2, <https://sip.lex.pl/#/monograph/369266621/279406>, (03.09.2020).

¹³⁸ T. Sokołowski uważa art. 96¹ za anachronizm w polskim prawie rodzinnym powracający do nieskutecznych rozwiązań zastosowanych w dekrecie z 1946 r., gdzie wyraźnie dozwolono rodzicom na cielesne karcenie dzieci z określeniem jego ograniczeń i jednocześnie zakazano go opiekunom. Oba rozwiązania miały okazać się bardzo niedoskonałe, gdyż wymienienie karcenia jako rodzicielskiego uprawnienia miało powodować dobór zbyt surowych metod dyscyplinowania, z kolei pełne pozbawienie tego prawa opiekunów prowadziło do ich bezsilności i przekazywania dzieci do zakładów wychowawczych, gdzie narażone były na większe cierpienia i szkody moralne. Zob. T. Sokołowski, *Art. 96(1)*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, wyd. II [online], System Informacji Prawnej LEX, 2020-08-08 07:02, <https://sip.lex.pl/#/commentary/587289184/152405>, (03.09.2020).

¹³⁹ J. Szymańczak, *Prawny zakaz fizycznego karania dzieci*, „Infos. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze” 2009, nr 6 (53), s. 4.

przed krzywdzeniem została wyrażona w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 2011 r., która określiła m.in. zasady i formy wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych oraz zasady i formy sprawowania pieczy zastępczej¹⁴⁰. Ustawa podkreśliła m.in. prawo dziecka do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem (art. 4), które można traktować jako uzupełnienie do zakazu z art. 96¹ KRiO.

Bibliografia

Akty prawne, ich opracowania i projekty

- Landrecht: Dritter Band. Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten. Zweiter Theil, erster Band*, Berlin 1821.
- Prawo kraiowe: Tom trzeci. Powszechnie Prawo Kraiowe dla Państw Pruskich: Część druga, tom pierwszy*, Poznań 1826.
- Landrecht: Vierter Band. Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten. Zweiter Theil, zweiter Band*, Berlin 1821.
- Prawo kraiowe: Tom czwarty. Powszechnie Prawo Kraiowe dla Państw Pruskich: Część druga, tom drugi*, Poznań 1826.
337. *Patent vom 13ten Februar 1797, für West-Galizien*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. In den ersten vier Jahren Seiner Regierung*, Wiedeń 1817.
- Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniej. Część Pierwsza*, Wiedeń 1797.
- Code civil des Français : édition originale et seule officielle*, Paryż 1804.
- Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy*, Warszawa 1810, wyd. w Drukarni XX. Piarów.
946. *Patent vom 1ten Junius 1811*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1804 bis 1811. Dritte Fortsetzung der Gesetze und Verfassungen im Justizfache unter seiner jetzt regierenden Majestät Kaiser Franz*, Wiedeń 1818.
- Zatorski M., Kasperek F. (oprac.), *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austryjackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami*, Cieszyn 1875.
- Kodex Cywilny Królestwa Polskiego (Dz.Pr.K.P., t. 10, nr 41)*.
- Walewski J. (oprac.), *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (Prawo z r. 1825). Objaśniony motywami do prawa i jurspreudencyą*, Warszawa 1872.

¹⁴⁰ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 nr 149, poz. 887).

- Свод законов Российской империи. Том десятый. Часть I. Законы гражданские, Санкт Петербург 1857. // Svod zakonov Rossijskoj imperii. Tom desjatyj. Čast' I. Zakony graždanskie, Санкт Петербург 1857.*
- Rymowicz Z., Świącicki W. (oprac.), *Prawo cywilne Ziemi Wschodnich, t. X, cz. I: Zводу Praw Rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego. Tom Pierwszy, Warszawa 1932.*
- Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, с приведением статей других томов Свода законов, на которые сделаны ссылки и указания в этом уложении (изд. 1866 г.), Москва 1867. // Uloženie o nakazaniâh ugovolnyh i ispravitel'nyh, s privedeniem statej drugih tomov Svoda zakonov, na kotorye sdelany ssylki i ukazaniâ v ètom ułożenii (izd. 1866 g.), Moskwa 1867.*
- (Nr. 2321.) *Bürgerliches Gesetzbuch. Vom 18. August 1896., „Reichsgesetzblatt” 1896, Nr. 21.*
- Lisowski Z. (oprac.), *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej, Poznań 1933.*
- Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г., Санкт Петербург 1903. // Novoe ugovolnoe uloženie, Vysočajše utverždennoe 22 marta 1903 g., Санкт Петербург 1903.*
- Kodeks karny z r. 1903: (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r., Warszawa 1922.*
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267).
- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych. (Dz.U. 1926 nr 101, poz. 580).
- Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 19 ноября 1926 года «О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке РСФСР» // СУ РСФСР. – 1926. – № 82. // Postanovlenie VCIK i SNK RSFSR ot 19 noâbrâ 1926 goda «O vvedenii v dejstvie Kodeksa zakonov o brake, sem'e i opeke RSFSR» // SU RSFSR. – 1926. – № 82.
- Tylbor S. (oprac.), *Kodeks cywilny R.S.F.S.R. z kodeksem ustaw o małżeństwie, rodzinie i opiece, Warszawa 1930.*
- Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 31.05.1926 р. затверджений 3-ю сесією ЦВК УРСР 31.05.1926 р. // ЗУ УРСР. - 1926. - № 67-69. // Kodeks zakoniv pro sim'ju, opiku, šlub i akti gromadâns'kogo stanu URSR від 31.05.1926r. Zatverdženij 3-ju sesiëu CVK URSR 31.05.1926 r. // ZU URSR. - 1926. -.№ 67-69
- О введении в действие Кодекса законов о браке, семье и опеке : постановление ЦИК Белорус. ССР, 27 янв. 1927 г. // Собр. законов и распоряжений Рабоче-крестьян. правительства Белорус. Социалист. Совет. Респ. – 1927. - Отд. 1. - № 7. // O vvedenii v dejstvie Kodeksa zakonov o brake, sem'e i opeke : postanovlenie CIK BELORUS. SSR, 27 ânv. 1927 g. // Sobr. zakonov

i rasporáženij Raboče-krest'ân. pravitel'stva Belorus. Socialist. Sovet. Resp. - 1927. - Otd.1. - № 7.

Rodzina. Projekt działu polskiego kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci opracowany przez prof. Stanisława Gołąba referenta podkomisji, Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 1, Warszawa 1934.

I. Projekt prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych. II. Projekt przepisów o Urzędzie Opiekuńczym. Uchwalone w pierwszym czytaniu przez Podkomisję Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki Komisji Kodyfikacyjnej, Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Prawa o Stosunkach z Pokrewieństwa i Opieki, z. 2, Warszawa 1938.

Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U. 1946 nr 6, poz. 52).

Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo rodzinne (Dz.U. 1946 nr 6, poz. 53).

Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Prawo opiekuńcze (Dz.U. 1946 nr 20, poz. 135).

Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Przepisy wprowadzające prawo opiekuńcze (Dz.U. 1946 nr 20, poz. 136).

Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. 1950 nr 34, poz. 308).

Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny (Dz.U. 1950 nr 34, poz. 309).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9, poz. 59).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 nr 9, poz. 60).

Ustawa z dnia 19 grudnia 1975 r. o zmianie ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1975 nr 45, poz. 234).

Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy - Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2000 nr 122, poz. 1322).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493).

Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2008 nr 220, poz. 1431).

Uchwała Senatu RP z 28 maja 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Druk nr 3095), Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, VI kadencja 2007–2011, <http://orka.sejm.gov.pl/Druk16ka.nsf/wgdruk/3095>.

Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010 nr 125, poz. 842).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 nr 149, poz. 887).

Literatura przedmiotu

- Andrejew I., *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa 1964.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Boćkowski D., *Białostoczczyzna w radzieckiej polityce okupacyjnej 1939-1944. Zarys problematyki*, "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia" 2005, t. 60.
- Boćkowski D., *Na zawsze razem. Białostoczczyzna i Łomżyńskie w polityce radzieckiej w czasie II wojny światowej (IX 1939 – VIII 1944)*, Warszawa 2005.
- Boćkowski D., *Sądownictwo pod znakiem sierpa i młota – Sowieckie orzecznictwo sądowe na okupowanych terenach wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Przemoc i dzień powszedni w okupowanej Polsce*, red. T. Chinciński, Gdańsk 2011.
- Bołdyrew A., *Kara i strach w wychowaniu dzieci w polskich rodzinach w XIX w.*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2009, nr 3 (28).
- Brańgel J., *Historia zainteresowań przemocą wobec dzieci w odśtonach*, „Chowanna” 2010, t. 1.
- Czubaty J., *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*, Warszawa 2011.
- Dolecki H., Sokołowski T. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II [online], System Informacji Prawnej LEX, 2020-08-08 07:02.
- Dyrdół M., *Relacje rodzice – dziecko i ich prawne konteksty*, „Wychowanie w Rodzinie” 2014, t. 10, nr 2.
- Dziobek-Romański J., *Organizacja administracji władz okupacyjnych na ziemiach polskich w latach 1939–1945*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2012, t. 22, nr 3.
- Fiedorczyk P., *Debata nad uchwaleniem polsko-czechosłowackiego prawa rodzinnego w czechosłowackim Zgromadzeniu Narodowym w 1949 r.*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, t. 19, s. 131-132.
- Fiedorczyk P., *Polski kodeks rodzinny z 1950 r. Czy przełom?*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, t. 11, nr 2.
- Fiedorczyk P., *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – Idee – Prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003.
- Fiedorczyk P., *Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2009, t. 31.
- Fiedorczyk P., *Rozwój prawa rodzinnego na ziemiach polskich*, [w:] *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, red. P. Guzowski, C. Kukło, Białystok 2019.
- Fiedorczyk P., *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014.

- Godek S., *Polityka czy prawo, czyli o okolicznościach zniesienia III Statutu litewskiego w Cesarstwie Rosyjskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, t. XVI.
- Górnicki L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939*, Wrocław 2000.
- Grodziski S., *Zabór austriacki 1772–1848*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, t. 3, Warszawa 1981.
- Jędrejek G. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany [online]*, System Informacji Prawnej LEX, 2020-08-27 07:00.
- Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2012.
- Kozyra W., *Okupacyjna administracja niemiecka na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 2013, t. 60, nr 1.
- Leciak I., *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2013, t. 13.
- Makówka M., *Pozycja prawna niepełnoletniego w Galicji w świetle Ustaw Cywilnych dla Galicji Zachodniej (Kodeksu cywilnego zachodniogalicyskiego)*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2017, t. 20, nr 35.
- Osajda K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 8, Beck Online, System Informacji Prawnej Legalis, stan na: 2019-11-30.
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. 6, Beck Online, System Informacji Prawnej Legalis, stan na: 2019-11-30.
- Różycka-Jarosz S., *Karcenie psychiczne dzieci w świetle obowiązujących regulacji prawnych*, „Studia Iuridica” 2012, nr 55.
- Sauk J., *Granice obowiązków i praw rodziców wobec dzieci i społeczeństwa*, Toruń 1967.
- Sobociński W., Senkowska-Gluck M., *Księstwo Warszawskie*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, t. 3, Warszawa 1981.
- Sokołowski T., *Charakter prawny władzy rodzicielskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1982, z. 3.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Spurek S., *Izolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie [online]*, System Informacji Prawnej LEX, 2020-08-19 17:29, (03.09.2020)].
- Stankiewicz Z., *Królestwo Polskie 1815–1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, t. 3, Warszawa 1981.
- Stankiewicz Z., *Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772–1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, t. 3, Warszawa 1981.
- Sylwestrzak A., *Obowiązki dziecka wobec rodziców*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, z. 3.

- Szer S., recenzja pracy: *Igor Andrejew: Oceny prawne karcenia nieletnich*. Warszawa 1964, PWN, s. 130, „Państwo i Prawo” 1965, nr 1.
- Szymańczak J., *Prawny zakaz fizycznego karania dzieci*, „Infos. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze” 2009, nr 6 (53).
- Śleszyński W., *Okupacja sowiecka na Białostocczyźnie 1939–1941. Propaganda i indoktrynacja*, Białystok 2001.
- Wąsicki J., *Zabór pruski 1772–1806*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, t. 3, Warszawa 1981.
- Wrzyszc A., Mielnik H., *Status prawny dziecka w niemieckim ustawodawstwie w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2019, t. 24, nr 1.
- Wrzyszc A., *Organizacja niemieckiego resortu sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie w latach 19A39–1945*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G (Ius)” 2013, t. 60, nr 1.
- Żółciński Z., *Zróżnicowane ramy prawne ojcowskiej władzy rodzicielskiej obowiązujące na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30.
- Гарявин А. Н., Емельянова Т. В., Морозан В. В., Солоусов А. С., *История государственного управления*, Москва 2018. // Garâvin A.N., Emel'anova T.V., Morozan V.V., Solousov A.S., *Istoriâ gosudarstvennogo upravleniâ*, Moskva 2018.

STRESZCZENIE

Karcenie dzieci na ziemiach polskich. Regulacje prawne od XIX wieku do dziś

Dobór środków wychowawczych na ziemiach polskich przez wieki był niczym nieograniczony i zawierał się w sprawowanej przez rodziców, przede wszystkim ojca, władzy absolutnej nad dzieckiem. Karcenie i jego sposób zależało więc od woli rodziców i sprowadzało się najczęściej do kar cielesnych, np. chłosty. Prawne ograniczenia w tej kwestii zaczęły pojawiać się wraz z XIX-wiecznymi kodyfikacjami prawa cywilnego. Pod rządami Landrechtu pruskiego obojgu rodzicom w procesie kształcenia swych dzieci wolno było użyć wszelkich środków karności nieszkodliwych dla ich zdrowia. W przypadku przejawów okrucieństwa rodziców wobec dzieci sąd mógł m.in. z urzędu zapewnić im odpowiednią pieczę. W austriackim ABGB rodzicom umożliwiono karcenie (karanie) dzieci, jeśli zachowywały się nieobyczajnie, były nieposłuszne bądź zakłócały spokój lub porządek domowy. Miało ono odbywać się w sposób umiarkowany i nieszkodliwy dla zdrowia dziecka, a w przypadku nadużyć sąd był władny wydać odpowiednie rozporządzenia. Na podstawie Kodeksu Napoleona w przypadku ważnych powodów do nieukontentowania z postępów swego małoletniego potomka ojciec mógł zastosować instytu-

cję przytrzymania go w zamknięciu, do rozpoczęcia przez niego szesnastego roku życia przez czas nie dłuższy niż miesiąc, a starszego nie dłużej niż sześć miesięcy. W Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego rodzicom nieukontentowanym postępkami swych dzieci umożliwiono karcenie, które miało być niezagrażające zdrowiu dziecka i postępowi w naukach nieszkodliwe. W przeciwnym przypadku narażali się na upomnienie bądź nawet odebranie władzy rodzicielskiej. W Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego rodzice mieli prawo w stosunku do swych krnąbrnych i nieposłusznych dzieci stosować służące poprawie ich zachowania domowe środki karcenia, a nawet „oddać je do więzienia” (w rzeczywistości do charakterystycznej formy poprawczego zakładu karnego). W niemieckim BGB do środków wychowawczych zaliczono prawo ojca do karcenia dziecka „w sposób odpowiedni”. W przypadku nadużywania przez niego pieczy sąd miał przedsięwziąć środki dla odwrócenia tego stanu. W II Rzeczypospolitej obowiązywały poszczególne ustawodawstwa pozaborcze, a opracowane w czasie międzywojnia projekty zostały wykorzystane przy pracach nad dekretem z 1946 r. Zgodnie z jego przepisami rodzice zostali uprawnieni do karcenia dzieci, jednak bez szkody dla ich zdrowia fizycznego lub moralnego i w granicach wskazanych celem wychowania. W kodeksie rodzinnym z 1950 r. w ogóle zrezygnowano z określenia uprawnień lub wyznaczenia granic dotyczących karcenia, tj. kwestię tę przemilczano. Kierunek ten utrzymano w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r. do czasu aż nowelizacją z 2010 r. całkowicie zakazano karcenia cielesnego.

SUMMARY

Disciplining Children on Polish Territories. Legal Regulations from the 19th Century to the Present Day

For centuries, the selection of educational means on Polish territories has not been limited, which was the consequence of parental, mostly paternal, absolute power over the child. Disciplining and its manner depended on the will of the parents, and was most often reduced to corporal punishment, such as caning. Legal restrictions on this issue began to appear with the 19th century codifications of civil law. Under the Prussian Landrecht, in the education of their children both parents were allowed to use all means of disciplining not detrimental to their health. In the case of manifestations of cruelty of parents to their children, the court could, among other things, ex officio provide them with appropriate care. In Austrian ABGB, parents were allowed to discipline (punish) their children if they behaved indecently, disobeyed or disturbed the peace or order of the home. This was to take place in a moderate and harmless manner for the health of the child, and in the case of abuse, the court had the power to issue appropriate regulations. Under the Napoleon's Code, in case of important reasons for dissatisfaction from the behaviour of his minor offspring, the father could use the institution of keeping him locked up until he was sixteen years old for no more than one month and for no more than six months in case of the older

child. In the Civil Code of the Kingdom of Poland, parents who were not satisfied with their children's actions have been given the opportunity to discipline them in a way that was not harmful to their health and progress in education. Otherwise, they risked being warned or even deprived of parental authority. In the Digest of Laws of the Russian Empire, parents had the right to use domestic chastisement measures against their fractious and disobedient children to improve their children's behaviour and even "put them in jail" (in fact, to the characteristic corrective form of a prison). In the German BGB, the father's right to punish his child „in an appropriate manner” was included among the educational measures. In case of abuse of custody, the court was to take measures to reverse such situations. In the Second Republic of Poland, the laws of the former partitioners were in force, and projects developed during the interwar period were used in the preparation of the 1946 decree. According to its provisions, parents were entitled to discipline their children, but without harming their physical or moral health and within the limits indicated for their upbringing. In the Family Code of 1950, there was no mention at all of the powers or limits of disciplining, i.e., the issue was kept quiet. This direction was maintained in the 1964 Family and Guardianship Code, until the 2010 amendment completely prohibited corporal punishment.